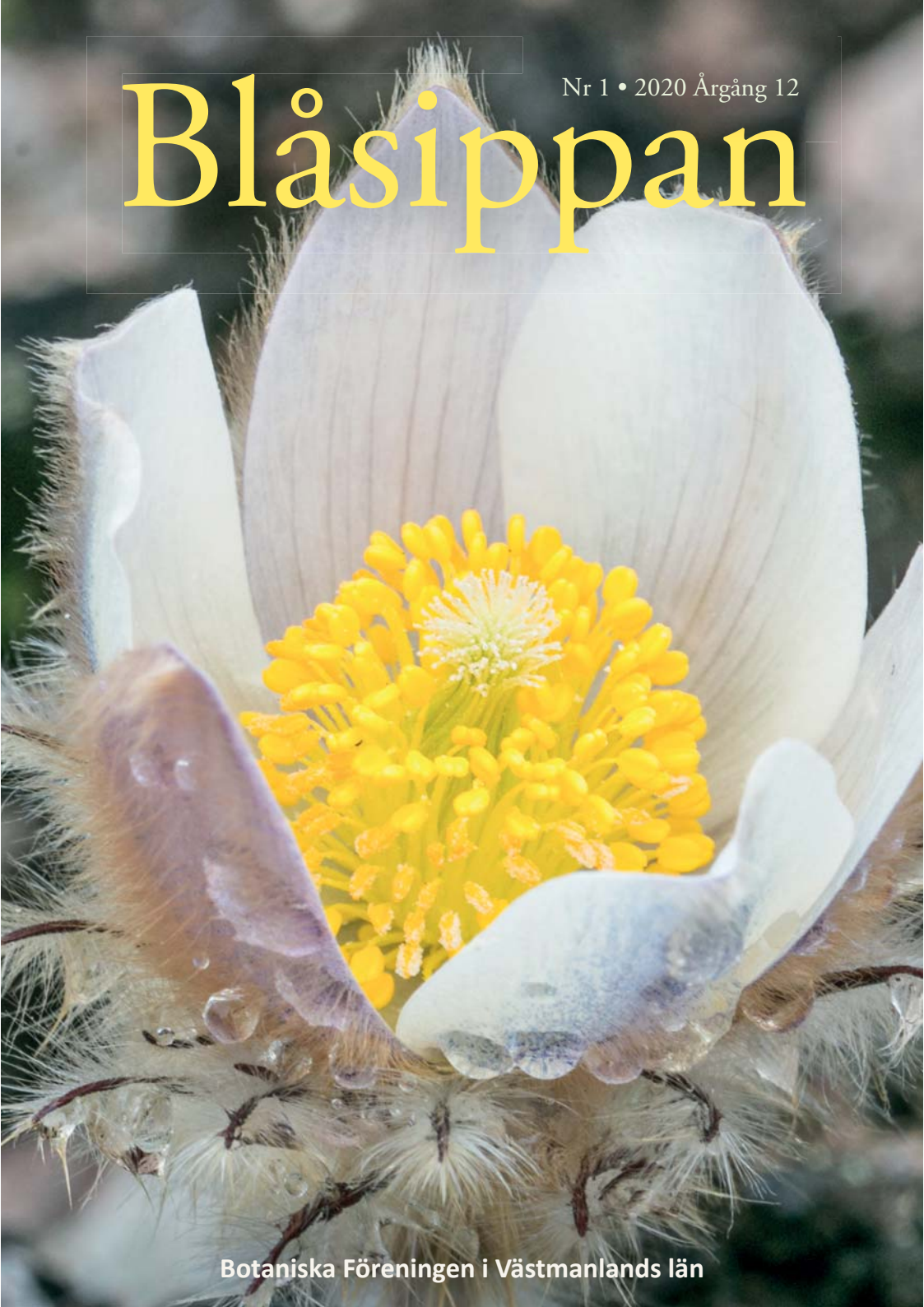

Blåsippan

Nr 1 • 2020 Årgång 12

Botaniska Föreningen i Västmanlands län

Innehåll

Naturen är fortfarande öppen	3
Frågor och svar om programmet	4
Pressa växter – varför då? Och hur?	5
En helg med backsippa och mosippa	6
Sötbjörnbär funnen i länet.....	11
Möte med skogsfrun	12
Tickor kan skänka glädje som blir till naturreservat	13
Årets växt: Balsaminer.....	16
Tidig blomning av mistel i år.....	18
En utmaning att hitta rökpipsvamp	20
Strandskräppa ny för Västerås kommun ..	22
Gullpudrade möten med mild mystik	24
Nordbräken versus lundbräken	26
Bär eller frukt?	32
Ett urval av länets vilda bär och frukter.....	33
Rapportera pilblad.....	44
Håll utkik efter toppfrossört	46
Svart vårskål bjöd på överraskning.....	48
Nu är den här – Röddlistan 2020.....	48
FOTOSyntesen	49
Kluringen	50
Om föreningen	51
Återkommande citerade källor.....	51

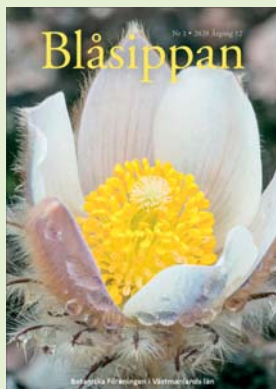
Botaniska Föreningen
i Västmanlands län samarbetar
med Studieförbundet
Västmanland

Studieförbundet är partipolitiskt,
fackligt och religiöst obundet.
Profilområden är djur, natur, miljö
och kultur.

www.studieforamjandet.se/vastmanland

Du hittar uppdaterad förenings-
information på www.bfiv.se.
Gå gärna med i Facebook-
gruppen Vilda växter i Västmanland.

Blåsippan nr 1 2020, årgång 12

ISSN 2002-2883

Omslagsbild: Mosippa *Pulsatilla vernalis*, Salbohed skidbacke,
2016-04-16. Foto: Bengt Stridh

Övriga fotografier: Respektive artikelförfattare (om ej annat anges)

Blåsippan ges ut två gånger per år till medlemmar i Botaniska
Föreningen i Västmanlands län. Tidigare nummer: www.bfiv.se

Redaktion: Jan Petersson och Tina Nordberg
E-post för manus och bilder: blasisppan@yahoo.com

Tryck: Arkitektkopia, Eskilstuna, 2020

Naturen är fortfarande öppen!

Den gångna vintern blev rekordvarm. På Mälaren fick vi ingen åkbar skridsko. Det har aldrig inträffat sedan jag själv började åka långfärdsskridskor för cirka 30 år sedan. Enligt SMHI har de svenska haven haft den lägsta isutbredningen sedan 1900, vilket är så långt tillbaka som det finns analyserbara data.

Våra tidiga vårväxter började i år blomma tidigare än normalt. Hemma på vår tomt började en hanmistel att blomma redan den 23 februari. Har du liknande erfarenheter av tidig blomning? Dokumentera gärna dina tidiga blomfynd genom att lägga in dem i Artportalen. Det ger en värdefull dokumentation för framtiden.

Vintern blev unikt varmt när vi blickar ett århundrade bakåt. Om vi stället blickar framåt kommer vi, på grund av den globala klimatuppvärmningen, att få vänja oss vid varmare vintrar. Medeltemperaturen ökar snabbare här i norr än vad den gör i medeltal på jorden. Enligt beräkningar från SMHI har Sverige blivit i genomsnitt 1,7 grader varmare sedan slutet av 1800-talet, medan den globala temperaturökningen har varit 0,8 grader. Vissa arter gynnas medan andra missgynnas. Vi kan alla hjälpas åt att följa utvecklingen.

Det är inte bara den gångna vintern som har varit extraordinär. Coronapandemin har påverkat oss alla i både vardag och föreningsliv. Men vår natur är fortfarande öppen. Det är bra att vi rör på oss och vistelser i naturen ger oss ett välbefinnande.

Vi fortsätter vår verksamhet, men får nu göra det på delvis nya sätt. Istället för den planerade gemensamma utflykten den 18 april utlyste vi en dag med enskilda aktiviteter, med förslag att besöka en växtplats för mosippa eller backsippa. Uppslutningen blev stor och du kan läsa mer om resultaten

Foto: Emil V. Nilsson

några sidor längre fram i detta nummer. Vår Facebooksida Vilda Växter i Västmanland hjälper oss att hålla kontakten och ta hjälp av varandra. Nu är nyttan extra påtaglig. Välkommen att dela med dig av dina upplevelser och frågor.

Årsmötet beslutade vi att skjuta upp. Styrelsen kommer att kalla till årsmöte senare under året, när vi finner så lämpligt. I övrigt följer vi utvecklingen och meddelar inför varje aktivitet hur vi gör. Vi har tills vidare avbokat boendet för sommarens inventeringsläger. En idé är att vi flyttar inventeringen från längst i norr i länet till en mer central del och att vi gör dagsutflykter i små grupper utan övernattnings. Vi återkommer med definitivt besked när det drar ihop sig.

Håll igång med egna utflykter! Ses vi inte i naturen hoppas jag att vi ses snart på förningens Facebooksida!

Bengt Stridh
ordförande i BFiV

Frågor och svar om programmet

Vilka aktiviteter är planerade framöver?

22 maj: Björnövandring
31 maj: Inventering, Rytterne
14 juni: De vilda blommornas dag
11–12 juli: Flower Meet
2 augusti: Natur- och kulturutflykt, Norberg
9 augusti: Inventering, Rytterne
29 augusti: Ruderatflora i Skinnskatteberg
19 september: Svamputflykt
15 november: Höstmöte, Ramnäs

Kommer aktiviteterna att genomföras?

Beroende på coronapandemin kan vissa aktiviteter bli inställda och andra förändras. Det kan också bli nya aktiviteter, då vi enas kring ett ämne eller en uppgift och beger oss ut enskilt, i par eller i små grupper, allt utifrån vad Folkhälsomyndigheten rekommenderar.

Hur vet jag vad som gäller?

Vi meddelar via e-post inför varje aktivitet. Samma information ges på www.bfv.se och Facebooksidan Vilda Växter i Västmanland.

Om vi inte kan gå ut tillsammans, hur gör vi då?

Vi kan exempelvis gå ut enskilt, i par eller i små grupper, rapportera in och ta hjälp av varandra. Här är Facebooksidan Vilda växter i Västmanland en värdefull plattform.

Hur kan jag få hjälp med artbestämning?

Lägg upp bilder och ställ frågor på Facebooksidan Vilda växter i Västmanland. Där kan du förstås även bidra med egen kunskap. Samla gärna belägg för pressning.

Vad ska jag tänka på när jag tar en bild?

Ta olika bilder, både närbilder och på hela plantan. Gärna bilder i olika vinklar. På smarta mobiler går det vanligen att klicka på skärmen där man vill att kameran ställer skärpan.

Hur tar jag belägg och vad gör jag med dem?

Se Bo Erikssons artikel på nästa sida.

Hur får jag hjälp digitalt även om jag inte själv har Facebook?

Enklart är att du ber en vän att lägga ut din fråga och dina bilder. Det ger Facebookgruppens alla medlemmar möjlighet att bidra med sina kunskaper.

Blir det några inventeringar?

Det räknar vi med. Däremot kan det bli så att vi går ut enskilt, i par eller i små grupper.

Vad händer med årets Flower Meet?

Istället för att vara i länets nordligaste delar är en idé att genomföra aktiviteten utan övernattningsplatser på en mer central plats, där vi på lämpligt sätt delar upp området mellan oss. Vi får återkomma med definitivt besked senare.

Hur redovisas resultaten av inventeringar och andra aktiviteter?

Fynd läggs in i Artportalen, enskilt eller samlat. Sammanfattande redovisning ges på Facebooksidan Vilda växter i Västmanland, webbplatsen www.bfv.se och i kommande nummer av Blåsippan.

När blir det årsmöte?

Enligt planerna skulle vi ha haft årsmöte i mars. Styrelsen utlyser årsmötet på nytt när så är lämpligt.

Pressa växter – varför då? Och hur?

Av Bo Eriksson

Det här är en något nedkortad version av en artikel publicerad i Blåsippan nr 1, 2017.

Det finns flera skäl till att samla och pressa växter:

- För att ta belägg av nyfynd eller arter som är sällsynta i länet.
- För att få hjälp med artbestämningen av knepiga arter.
- För att dokumentera dagens artsammansättning.

Pressade växter är oftast överlägset bättre än foton. De går att vända och vrida på så man ser alla detaljer. Foton går oftast inte att förstora så att man ser alla detaljer. Det är dessutom tveksamt hur länge foton kan bevaras/gå att komma åt när lagringsmedierna förändras. Ett väl pressat exemplar som förvaras på rätt sätt kan studeras i flera hundra år.

Lägg din växt i ett dubbelvikt tidningspapper (typ mittuppslaget i en tidning, så kallade "lakan"). Det är viktigt att du skriver växtnamn, datum, lokal (gärna avstånd och riktning till namn på kartan, till exempel kyrka) och koordinater på "lakanet".

Om du rapporterar växten på Artportalen anger du att belägg finns. Ange också var det finns och ändra i Artportalen om du skickar iväg det.

Du behöver inte ha gråpapper, utan fyra till tio ark av vanligt tidningspapper går lika bra. Det är dock viktigt att byta ofta, flera gånger första dagarna om växten är "saftig", tills växten inte längre känns kall mot din kind.

Om du skickar belägget till Biologiska museet i Lund kan växten ligga kvar i "lakanet". Fäst växten med en vit pappersrem-

sa med RX-lim. Skriv ut en etikett (BFiV:s hemsida, inventeringar, Västmanland) som du fäster vid "lakanet" med en likadan remsa.

Vill du fästa växten på ett herbarieark kan du få gummerade remsor (fönsterremsor) av föreningen (hör av dig till undertecknad, fagelbo45@gmail.com, 070-510 57 21).

Om du donerar arket till museet vill Lund ha storleken: 42,5 x 25,5 centimeter medan de andra museerna vill ha 45,8 x 28,3 centimeter.

Hos Botaniska Museet i Lund finns tre artiklar om att pressa växter: för nybörjare, för dig med viss erfarenhet och för avancerade växtsamlare.

I den senare av dem finns en lång lista över vad herbarierna önskar pressat material av. Du hittar artiklarna här: www.biomus.lu.se/pressa-vaxter

Växtpress. Foto: Einar Marklund

En helg med backsippa och mosippa

Sammanställt av Bengt Stridh från deltagarnas berättelser

Med mottot naturen är fortfarande öppen in-
venterade vi backsippa *Pulsatilla vulgaris* och
mosippa *Pulsatilla vernalis* lördagen den 18
april. Initiativet ersatte en utflykt som samma
dag varit planerad till Älholmen i Arboga.

Idén var att var och en skulle besöka en
växtplats för mosippa eller backsippa, räkna
antalet plantor och blommor, rapportera i
Artportalen och gärna berätta på vår Face-
booksida Vilda växter i Västmanland. Det
gav möjligheter att göra något tillsam-
mans, om än enskilt istället för i grupp.

Båda mosippa och backsippa blommade
denna helg. Mosippa i de nordliga delarna
av länet och backsippa i de sydliga. Deras
utbredningsområde har nästan ingen över-
lappning och de växer hos oss aldrig på sam-
ma lokal.

Mosippa är rödlistad som starkt
hotad och backsippa som sår-
bar. Utvecklingen för arterna
har under en lång tid varit
negativ. Inom floraväxteriet
följer vi utvecklingen och
åtminstone för mosippor
görs åtgärder som att rensa
bort buskar och annan växt-
lighet i form av ris och mossor
i plantornas närhet. Igenväxning
är det största hotet, som riskerar att
konkurrera ut befintliga plantor. Detta ef-
tersom för tät växtlighet förhindrar att nya
plantor etablerar sig. Se gärna till att det finns
blottad jord nära mosipporna, där förhopp-
ningsvis frukter kan gro och bilda nya plantor.

Köpings kommun

Tina och Kenneth Nordberg: Vi gjorde flo-
raväktarbesök på fyra lokaler för backsippa.

På Malmön vid Köpingsåsen söder om stan
breder backsippor ut sig på flera tomter. Det
är alltid trevligt att ge sig i slang med de bo-
ende, eftersom alla har bra koll på sina sippor
och vårdar dem väl. I år fick vi ihop 75 plan-
tor mot 85 förra året, det känns väl rätt tryggt
ändå. En viss oro ger det att en av tomterna
är till salu och då vet man ju inte hur nya kö-
pare tänker eftersom tomtmarken är relativt
”oskött”. Vi kollade upp vem som är mäklare
så att vi nu kan informera om sipporna.

De övriga lokalerna var Vista, Valsta och
Holmsmalma i Köpings kommun. När det
gäller lokalen i Vista är det sedan tre år tillbaka
bara en planta som kommer upp, i år glädjan-
de nog med fyra stjälkar mot tre i fjol. Den
här lokalen var inte besökt på många år förrän
vi, tillsammans med Lasse Gustavsson,
gjorde ett besök där 2012. Vi fann
inga då heller, men ett ytterligare
besök 2016 gav resultat, då
vi hittade två plantor. Enligt
boende i närheten har det
inte betats på minst 20 år,
så vi får se hur det går i fort-
sättningen. Lokalen som
kallas Valsta är en liten åsrygg
intill ett torp öster om Valsta-
ån. Här var glädjande nog exakt
lika många plantor som 2019.

Holmsmalma ligger på Köpingsåsen och
här var Tina på utflykt i skolan 1965, då hon
fick se backsippor för första gången. Den här
lokalen letade vi upp för cirka 35 år sedan,
men även här har betet upphört sedan cirka
20 år. Här hittade vi nio plantor 2012, men
nu återstår det bara en, så den lever farligt.

Per Jonsson: Jag besökte Ytterskälby
under söndagen. Där träffade jag både nu-

Mosippor i Sandfallsbacken i Ramnäs, en planta med 14 blommor men med frostnupna blad. Foto: Sören Larsson

varande och före detta markägare och blev guidad på den relativt stora lokalen. Vilket föredömligt arbete de lägger ner på lokalen. Röjer, räfsar, bort med nyponsnår, sly med mera. Betas lite senare av kvigor. Det ger resultat. Man blir glad av ett sådant engagemang. Idag 186 plantor med 319 blomstjälkar, varav 247 i blom, vilket är ett bättre utfall än förra året.

En allmän reflektion som är nog så viktig i sammanhanget: Tänk vad tillmötesgående markägarna är. Inga problem att parkera bilen och positiva över huvud taget till besöket. Det är uppmuntrande.

Sala kommun

Lars Bohlin: 18 stycken mosippor vid Gubbvad, där området var väl uppmärkt med stakkäppar. Runt plantorna var ljung och lingon bortrensade.

Skinnskattebergs kommun

Per Jonsson: Markägaren vid Norrmora har för ett par år sedan tagit ner några stora träd, vilket varit bra bra för att minska skuggningen. Jag var utrustad med fogsvans, sekator, räfsa och några andra redskap. Nä, det är väl som att putsa fönster, att man aldrig blir riktigt nöjd, men klart bättre i alla fall. Jag hittade faktiskt två nya plantor under löven. Några säckar till Återbruket blev ett annat resultat av ansträngningarna.

Mosipporna är i Norrmora trängda av omgivande träd. Vid inventeringen 2013 skrev Bengt Stridh att frånvaro av lavar, nästan frånvaro av mossor, lite ris och relativt artrik kärleväxtflora gör att denna lokal avviker från alla andra lokaler på isälvs sediment och leder tankarna mot lokalerna på Salakalken. Kan det även här finnas ett visst inslag av kalk?

Surahammars kommun

Sören och Greta Larsson: Coronaviruset stoppar i varje fall inte floraväktet. En kall nordvästlig vind rycker i kläderna men när solen kommer fram ur molnen och vi hittat lä då känns ändå vårvärmen. Då förstår vi varför mosipporna redan börjat blomma över fast vi har frusit i 14 dagar. Vi besökte idag de fyra återstående lokaler där mosippor fortfarande växer i vår kommun. Vi blev både glada och besvikna, ja ett tag lite sorgsna för att denna vackra och spektakulära blomma nu är hotad till sin existens i vårt land. Vi vet också att om vi ideella inte spenderat alla de timmar på naturvårdsjobb och diskussioner med markägare under de senaste 15–20 åren vid våra återstående lokaler så hade blommorna varit borta från våra skogar. Idag floraväktar vi mosipporna, vi räknar alla plantor och hur många av dem som blommor.

I Skjutbaneskogen i Ramnäs, där jag lyckades 2018 få en skogsmaskin att ta bort

30-talet tallar för att öka solinstrålningen vid lokalen under eftermiddagen, blommade nu åter tio mosippor. I fjol fanns inte någon blomma. Idag märkte vi upp allas lokalens plantor (25 stycken) och i höst skall vi försöka få dit en skogsmaskin igen för att minska ännu mer av beskuggningen.

Vid Tornholmen i Ramnäs ser det mörkare ut. Lokalen har bara haft en planta de senaste åren, detsamma var det idag och den blommade inte.

Vid den tredje lokalen Sandfallsbacken, också i Ramnäs, fanns sex plantor och en av dessa blommade rikligt. Det gjorde den även i fjol, men då betade troligtvis rådjur av alla blommorna så fröproduktionen uteblev. Nu skall vi sätta en nätbur över plantan innan den förstörs. Här var alla plantorna tydligt köldskadade.

Den fjärde lokalen, vid Usträngsbo, var kanske den mest glädjande. Här var den enda mosippplantan från de senaste åren borta 2018. Sent på säsongen upptäcktes en

Föreningens ordförande i full färd med att fotografera backsippor. Mellangården, Irsta, 2020-04-18. Foto: Emil V. Nilsson

Backsippor vid Mellangården, Irsta, 2020-04-18.
Foto: Bengt Stridh

Mosippor i Salboheds skidbacke, 2020-04-18.
Foto: Bengt Stridh

fem millimeter lång grodd i backen. Ett nät sattes runt grodden och under flera veckor vattnades den. Så småningom kom det upp ett blad ett mosippsblad. I föl fortsatte plantan att växa och hade en liten rosett inför vintern. I år har den lilla rosetten fått en vacker blomma. Jag ringde markägaren för att berätta om fyndet. De satt i coronakarantän, men hade någon dag tidigare varit där och sett skönheten. Vi enades om att jobba vidare i backen för att försöka få tillbaka det stora bestånd som fanns där för 40–50 år sedan.

Att Botaniska föreningen uppmanade oss med detta arrangemang uppskattar vi stort. Visst, vi kunde inte stanna i gårdarna och prata med de boende, men vi kunde sträcka upp en näve och hälsa. Vi kunde inte heller prata naturvård kring mosipporna med andra floraväktare, men vi visste att flera floraväktare var ute den här dagen och vi visste att bästa sättet att komma undan coronaviruset är att vara ute i blomstermarkerna.

Västerås kommun

Grytahögen, Västerås

Lasse Gustavsson: Fem blommande stänglar på tre plantor av backsippa. Sipporna för en

ojämn kamp med gräset. Vid ett besök 2010 hittade Inger Karlsson 47 blommor här. Kan bränning tidigt på våren, innan backsipporna kommer upp, vara en åtgärd? Alternativet bete är möjligen svårare att få till här?

Skälby, Badelunda

Lasse Gustavsson: Huvuddelen av backsipporna växer på en skärvstenshöj i en hästhage. Lokalen betas varje år och sipporna verkar trivas. Hustru Tanja och jag räknade ihop till 689 stänglar på 240 plantor.

Ingelsta och Dingtuna

Karin Sandberg: Jag och familjen gjorde backsippeinventeringen till en skattjakt, där backsippan var skatten, utdrag ur Artportalen var skattkartan och bilen var vårt piratskepp. Tre skatter hittade vi. På lokalerna Ingelsta, Dingtuna prästgård och Dingtuna Tibble fanns backsipporna kvar. Fast inte i lika stor mängd som 2011, då de senast inventerades. En nedåtgående trend som jag tror de flesta lokaler följer. Jag ska väl i ärlighetens namn säga att jag kanske inte la ner lika mycket tid som jag brukar på blomletning, utan lite mer tid på fika, trädklätrande och barnkonkande.

Mellangården, Irsta

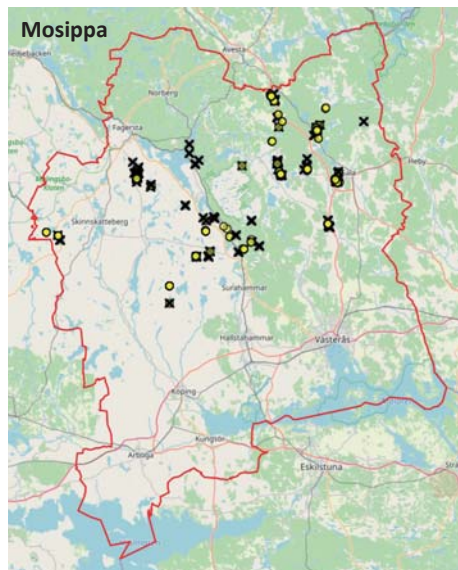
Bengt Stridh: Emil V. Nilsson, redaktör för Svensk Botanisk Tidskrift, och jag gjorde givande floraväktarbesök för lokaler vid Mellangården, Irsta. I en hästhage med träd såg jag backsippa på en moränrygg 2010. Men var fanns de nu? Efter en god stund hittade vi fem plantor med sex blomknoppar. Vi blev överraskade av att backsipporna var så sena här. Det var för tidigt att räkna dem, så ett återbesök behövs senare.

Bara 40 meter bort, strax utanför hästhagen, stod backsipporna mer solexponerat på en annan liten moränrygg och här var de flesta överblommade. Åtta plantor, varav två utan blommor, med sexton blomstjälkar, varav två i knopp, en i blom, elva överblommade och två avbetade.

Väster om Mellangården var det en härlig och ovanlig syn på en torrbacke. Inom cirka 10x20 meter räknade vi till cirka 385 plantor med 877 blomstjälkar, varav minst fyra avbetade. Enligt markägare Majvi hade harar betat av de tidigaste blommorna och

hon hade därför lagt trädkvistar över plantorna för att skydda dem. Denna lokal bör platsa bland topp tio när det gäller de blomrikaste lokalerna för backsippa i Västmanland. Enligt Majvi var det länge sedan det var så många blommor. Vid mitt senaste besök, 2010, uppskattade jag det till cirka 1 500 blommor. Vi tipsade markägaren om småbjörkar som kan tas bort liksom att enarna bör gallras.

Markägare Bosse tipsade om en ny lokal för backsippa. Han upptäckte den för några dagar sedan. Det tog två timmar och sex kilometer promenad att finna lokalen, belägen någon kilometer gångväg från Mellangården. Där fann jag cirka sex plantor med 42 blomstjälkar. Två av dem var i knopp, 13 i blom och 27 överblommade. Jag hade nästan gett upp när jag fann backsipporna på en liten moränås i en mindre lucka mellan träd, inte det första stället man skulle leta på. Igenväxningen här är besvärande, så här bör enar tas bort.

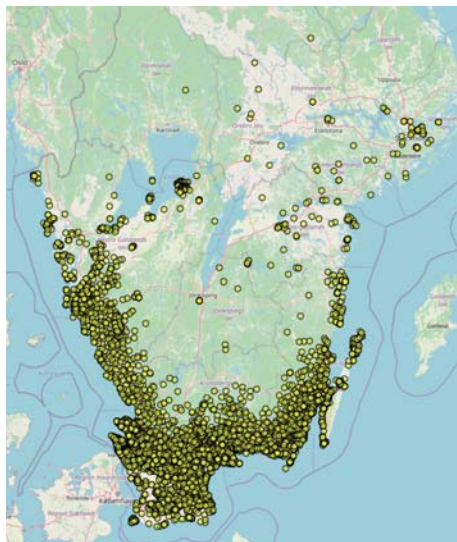
Rapporter av backsippa och mosippa i Artportalen, Västmanlands län, 1900–2020. Kartuttag 2020-04-20.

Sötbjörnbär funnen i länet

Av Tina Nordberg

Länets första rapporterade sötbjörnbär, 2019-07-21.

Sötbjörnbär i Artportalen, 1900–2020. Uttag 2020-04-11.

Under en inventering vid parkeringsplatsen vid Skantzen i Hallstahammar i juli 2018 hittade vi ett snår med björnbär. Eftersom björnbär är ett svårbestämt släkte och omfattar över 30 arter bestämde vi oss för att gå vidare och lämna dem, efter att ha mumsat på de goda, söta frukterna, förstås.

Över ett år senare tog nyfikenheten över och bild sattes ut på Los Adventivos på Facebook. Snabbt kom hjälpen, både Erik Ljungstrand och Torbjörn Tyler intygade att det är sötbjörnbär *Rubus plicatus*. Fyndet gjordes av Einar Marklund, Lise-Lotte Norrin, Gunnel Wikander, Kenneth Nordberg och undertecknad.

I efterhand har vi fått fram att markområdet, där växten hittades, har till början på 1990-talet brukats som trädgård med diverse bärbuskar. Vi får nog se det som att björnbärsbeståndet är ditplanterat från början.

Släktnamnet kommer av rubus, som

är latin för björnbär. Artnamnet beskriver troligen bladytan och kommer av latinets *plicare*, som betyder veckad, sammanvikt, hoprullad.

Björnbär har förmågan att föröka sig könslöst. Det ger upphov till ett stort antal så kallat apomiktiska småarter, varav sötbjörnbär är en av de vanligaste.

I Artportalen är sötbjörnbär rikligt rapporterad i de svenska kustlandskapen. Arten förekommer mer sällan i inlandet. Endast en handfull rapporterade fynd är nordligare än det i Västmanland. Det allra nordligaste är från Knutsbo i södra Dalarna.

Precis som övriga björnbär är frukterna väldigt uppskattade och används till bland annat saft, sylt, marmelad och bakverk. Bären är dessutom nyttiga, med ett rikt innehåll av antioxidanter, vitaminer och kalcium. Te på björnbärsblad ska ha använts mot dysenteri under det amerikanska inbördeskriget.

Möte med skogsfrun

Av Per Jonsson

Det var en varm augustidag. Jag stod på baksidan av ett hus och målade. Penseldrag efter penseldrag. Hans Klinga ringde: "Per, ska du med och leta efter skogsfrun?" Symboliken var glasklar, att ta sig från husets baksida till det som är livets framsida, nämligen naturen. Beslutet var enkelt.

Jag har tidigare sagt, när jag blev intervjuad i Blåsippan, att krutbrännare är min favorit. Överhuvudtaget hör familjen orkidé-

er till mina favoriter. Fråga mig inte varför, det är bara så. Visst kan man krångla till det och exempelvis fundera över vetenskapliga namn. Eller fördjupa sig i varför orkidéernas systematik är så svår, med många underarter och osäkra gränsdragningar. Eller begrunda hur små många orkidéers frön är, mindre än ett mikrogram vardera. Nä, nu ville jag bara för första gången se orkidén skogsfru och uppleva glädjen i detta.

Väl framme vid en lokal för skogsfru kunde jag knappt bärga mig innan jag gav mig ut i det skuggiga, mossiga, lite fuktiga barrskogspartiet. Vi letade och letade. Började så smått trösta mig med att detta är tjusningen med naturen, vet aldrig vad man kan se och inte se. Funderade även över artnamnet som skapar mystik – skogsfru. I Norge lär den heta huldreblom. Hamnade filosofiskt i tankarna att det är kanske ett väsen som medvetet gäckar oss härute i skogen. Då hände det! Där, där står ju hon – skogsfrun! Jag höll säkert andan. Tiden stod still. Jag gick över till knäbotanik. Så underbart att få se denna vackra blomma!

Bilfärden tillbaka reflekterade jag över fenomenet naturen, som verkligen kan leverera upplevelser.

Naturen – mitt mentala gym.

Skogsfru *Epipogium aphyllum*.

Tickor kan skänka glädje som blir till naturreservat

Av Tom Sävström

År 1990 startade föreningen Svenska Tick-sällskapet en landsomfattande inventering av tickor. Det var ett femårsprojekt som ledde fram till en slutrapport "Tickor i Sverige", sammanställd av Dan Olofsson och publicerad 1995.

Vid tidpunkten för inventeringen började jag själv mera metodiskt spana efter tickor på turerna i skog och mark. Snart lärde jag mig att det var fullt möjligt att känna igen och artbestämma en hel del tickarter direkt ute i fält, särskilt hattbildande arter. Det var när man kom till de vita resupinata tickorna som det krävdes mikroskop för att, förhoppningsvis, komma fram till rätt art. Resupinat innebär att svampen har sin fruktkropp

tryckt mot underlaget och att den har sitt sporproducerande skikt på utsidan.

I början samlade jag in tickor, som jag sedan skickade till mera erfarna mykologer för att därmed få hjälp med artbestämning. Jag minns hur glad jag blev då jag fick svar på en liten resupinat ticka, som jag hittade i Kohagens naturreservat, Surahammars kommun. Tickan växte på undersidan av en lövvedsgren (klibbal eller en *Salix*-art) som låg på marken, ungefär 40–50 millimeter bred och ganska murken. Fruktkroppen var inte större än 10x15 millimeter. Dan Olofsson i Norrköping bestämde den till onyxticka *Antrodiella onychoides* – en sällsynt art med få fynd i Artportalen. Jag har kollekten kvar

Onyxticka i torkat tillstånd. Kohagens naturreservat, Surahammar, 1994-10-01.

Ett fint fynd av ullticka ledde småningom fram till Kohagens naturreservat. Foto: Tom Sävström

och kan därmed förära Blåsippan med en bild av onyxticka. Som färsk är den vit till gräddfärgad, som torkad är den mer brunaktig. Tydligt framträder en ljusare steril kant.

Onyxtickan ska eftersökas i lövskogsmiljöer genom att lyfta på klena pinnar och grenar, gärna av hägg, salix, ek, klibbal, ask och hassel. Den är också funnen på sibirisk ärtbuske och berberis. Oftast växer tickor och skinnsvampar på undersidan av den markliggande veden. Man får vara en aning tålmodig när man ska söka efter små tickor, eller andra småsvampar för den delen. Onyxticka tillhör släktet *Antrodiella* och känns mikroskopiskt igen på att de generativa hyferna saknar söljor, vilket den är ensam om i släktet.

”Lyckas man knäcka en vit resupinat ticka eller liten gäckande skålsvamp är man med den dagen tillfreds.”

I vevan av tickinventeringen hittade jag en fin fruktkropp av ullticka *Phellinus ferrugineofuscus*, i nämnda Kohagen. Det var i november 1991. Den ulltickan kom att i mycket hög grad bidra till att vi i Naturskyddsföreningen började jobba för att Kohagen skulle bli naturreservat. Området består av gammal granskog och blandskog med inslag av hassel och asp, öppna naturbetesmarker gränsande mot Kolbäckens vatten och med rik ängssvampflora. Denna mosaik av naturtyper rymmer på cirka 37 hektar, beläget på gångavstånd från tätorten.

Namnet Kohagen har myntats genom tidigare nötkreatursbete. Skulle Kohagen vid denna tidpunkt ha hotats av exploatering är jag övertygad om att, särskilt den äldre gene-

rationen suringar, hade gått man ur huse med protestplakat. Kohagen var och är ett mycket populärt utflyktsmål bland Suraborna.

Nåväl, efter en del byråkratiska turer invigdes Kohagen som ett av landets första kommunala naturreservat på försommaren 1993. Numera är området välinventerat och uppvisar en imponerande artrikedom inom olika organismgrupper. Tillsammans med Lars Bsenko har jag inventerat svamp i Kohagen under flera år och vi är nu uppe i 44 rödlistade arter. Ullticka finns fortfarande på granlågor, vidare kan nämnas gränsticka *Phellinus nigrolimitatus*, talticka *Phellinus pini*, veckticka *Antrodia pulvinascens*, bombmurkla *Sarcosoma globosum* och inte minst alla rödlistade ängssvampar med svartnande narmusseron *Porpoloma metapodium*, gröngul vaxskivling *Hygrocybe citrinovirens*, purpurbrun jordtunga *Geoglossum atropurpureum*, violett fingersvamp *Clavaria zolingeri* bland andra exklusiva arter.

Bland kärlväxterna kan nämnas grönkulla *Coeloglossum viride*, jungfrulin *Polygala vulgaris*, kattfot *Antennaria dioica*, myskgräs *Hierochloë*, månblåsbråken *Botrychium lunaria*, slätterblomma *Parnassia palustris* och ett stort bestånd Jungfru marie nycklar *Dactylorhiza maculata subsp. maculata* i en över silning.

Apropå mikroskop så inköpte Naturskyddsföreningen i Surahammar på 1990-talet ett binokulärt ljusmikroskop, som jag har haft äran att förfoga över. Detta har vi haft och har fortfarande stor nytta av vid bestämning av kritiska arter, inte bara tickor. Att tillbringa någon kvällstimma vid mikroskopet är lärorikt och givande. Därför försöker jag ofta få med mig någon eller några kollektorer hem från skogen, att lägga mellan objektglas och täckglas. Lyckas man knäcka en vit resupinat ticka eller liten gäckande skålsvamp är man med den dagen tillfreds.

Jag kom att lämna ett par tusen fynduppgifter till nämnda inventering, vilket innebar att ett flertal tickarter uppmärksammades för första gången i Västmanland. Att inventera tickor och skinnsvampar är intressant och spännande, samtidigt som det förlänger svampsäsongen till en åretruntsyssla. Idag är också, med all rätt, många arter bland tickorna, tillsammans med andra svampgrupper, ofta prioriterade vid naturvärdesbedömningar av skyddsvärda skogar.

Fotnot: Svenska Ticksällskapet är nedlagt sedan länge. I inventeringen som pågick mellan 1990-1995 bidrog också följande personer från Surahammar med bidrag: Ingrid Åkerberg, Sören Larsson, Ralf Lundmark och Kjell Andersson.

Litteraturtips:

Signalarter – indikatorer på skyddsvärd skog. Johan Nitare m. fl. (4 uppl.) Skogsstyrelsens förlag.

Stora svampboken: med uppdaterad tickbok. Klas Jaederfeldt. GML-förlag.

Svampstudier med mikroskop. Åke Stridh. Sveriges Mykologiska Förening.

Håll ögonen öppna för balsaminer

Av Bo Eriksson (text) & Bengt Stridh (foto)

Springkorn. Sagån, Björksta, 2012-08-17.

I år har Svenska Botaniska Föreningen utsett springkorn *Impatiens noli-tangere*, jättebalsamin *Impatiens glandulifera* och blekbalsamin *Impatiens parviflora* till Årets växt.

Mest intressant är förstås springkorn. I Artportalen finns 102 fynd från drygt 70 olika lokaler i Västmanlands län. Av fynden är 53 stycken från tiden innan vår invente-

ring startade 2009. Därför är det bra om så många som möjligt av lokalerna kan besökas, så att vi får en aktuell bild av förekomsten.

Även rapporterna av jättebalsamin är värdefulla, eftersom den står på EU:s ”svarta lista” över invasiva arter. Jättebalsamin får inte odlas, säljas eller spridas. Om man

Jättebalsamin. Hamre våtmark, 2019-08-09.

Jättebalsamin i Västmanlands län, 1900–2020.

Blekbalsamin. Dyudden, 2019-08-11.

Blekbalsamin i Västmanlands län, 1900–2020.

bekämpar den ska den dras upp, helst innan den får mogna frukter. Packa plantorna i sopsäck och lämna till förbränning. Fråga på returstationen var sopsäcken ska läggas. Jättebalsamin får absolut inte läggas bland komposterbart.

Också blekbalsamin är invasiv, men inte på långa vägar lika svår som jättebalsamin. Det är naturligtvis intressant att få en aktuell uppfattning om utbredning även för denna art.

Nästa års växt blir tibast *Daphne mezereum*. Håll ögonen efter den redan i år och kom ihåg platserna till nästa år.

Utbredningskartorna från
Artportalen är uttagna 2020-03-03.

Springkorn i Västmanlands län, 1900–2020.

Tidig blomning av mistel i år

Av Bengt Stridh

Till våra tidigaste blommande vårväxter hör mistel *Viscum album*, men det är nog få som sett mistelns blommor. Dels är blommorna små och oansenliga, dels sitter mistlarna oftast oåtkomligt högt upp i träden.

Mistel är under spridning, men små mistlar kan vara svåra att upptäcka även fast de är vintergröna. Vi flyttade in i vårt hus på Dyudden i Gäddeholm, Västerås, senhösten 2006. Det dröjde till 2014 innan vi insåg att det fanns en mistel i en stor lind på tomt. Misteln var så pass stor vid upptäckten att den hade funnits där flera år. På cirka 15 meters höjd är den dock oåtkomlig för närstudier.

I mars 2019 upptäckte jag överraskande att det fanns ytterligare en mistel i linden. Det var vid fågelskådning från altanen genom lindens grenar som det plötsligt dök upp en mindre mistel i kikarens synfält. Med tubki-

karen kunde jag se att den hade minst fem leder, så den var minst fem år gammal. Men fem meter upp i trädet, med alltför tunna grenar för att ställa en stege mot, är även den oåtkomlig. Jag har inte sett några bär i någon av plantorna, så åtminstone den större bör vara en hanplanta. Cirka 75 meter bort finns en stor lind med många mistlar, det är väl därifrån våra mistlar har sitt ursprung. Fåglar hjälper till med spridningen. Dubbeltrast, björktrast och sidensvans har alla setts i mistlarnas närhet i den stora linden.

Lite magiskt var att jag april 2019 hittade ytterligare en liten mistel på vår tomt. Denna gång i en mindre hassel på 1,3 meter höjd = mycket bekväm skådarhöjd. Vilken eufori! Den hade tre grenar och en ny gren var på gång, där den längsta grenen var 15 centimeter. Av mina 590 fynd av mistel inlagda i Artportalen är detta bara det fjärde på hassel.

I februari 2020 var det som mest åtta leder på misteln i hasselbusken, där längsta mistelgrenen var cirka 17 centimeter. Den är således relativt liten för sin ålder. Skogslund (2013) anger att den största misteln han fann var 170 centimeter i vertikalled och 120 centimeter i horisontalled. En riktig monstermistel.

Blomningstid

23 februari i år var fyra hanblommor hyggligt öppnade på misteln i vår hassel. Det är den tidigaste blommande misteln i Västmanland som lagts in i Artportalen. Dagen innan var de inte öppnade, men det syntes att de var på gång. Den 6 och 19 mars var 14 av de 18–19 hanblommorna öppnade. 2019 sågs den blomma den 6 april. Möjligen hade den börjat blomma lite tidigare, jag kollade inte dagligen ifjol.

Walldén (1961) noterade blomningstider för mistel under åren 1949–1961 och anger mitten av april som ett ungefärligt datum för blomningstidens början och skriver att blomningen pågår under flera veckor. Två av åren började blomningen i februari, 22 februari 1949 och 18 februari 1961. Åren 1955 och 1956 dröjde dock blomningen till slutet av april eller början av maj.

Tvåbyggare

Mistel är tvåbyggare, så det måste finnas både han- och honplantor relativt nära varandra för att man ska ha chans att se mistelns vita bär. Blommorna besöks av flugor, bin och humlor enligt Walldén, men bin och humlor besöker bara hanblommor på jakt efter pollen. Flugor däremot besöker både han- och honblommor och blir de som utför pollinationen. Flugornas flygsträcka borde därför vara den begränsande faktorn hur stort avståndet kan vara mellan han- och honplantor för att pollinering ska ske.

Referenser:

Skogslund, Jerry. 2013. Misteln i Västerås. *Svensk Botanisk Tidskrift*, volym 107, häfte 1: 28–41.

Walldén, Bertil. 1961. Misteln vid dess nordgräns. *Svensk Botanisk Tidskrift*, Band 55, Häfte 3: 427–549.

Samtliga bilder är tagna under februari och mars på mistel i mindre hassel på Dyudden i Gäddeholm, Västerås.

Hanblomma i knopp, 2020-02-14.

Hanblomma som börjat öppnat sig. 2020-02-23.

Öppnad hanblomma, 2020-03-06.

Hanblomma, 2020-03-19.

En utmaning att hitta rökpipsvamp

Av Markus Rehnberg

Gullvalla naturreservat i Sala kommun är med sina 0,8 hektar länets minsta naturreservat. Det är också ett av länets äldsta. Här i reservatet förekommer rökpipsvamp *Urnula craterium*. Reservatet är en av endast sju kända lokaler för rökpipsvamp i länet.

Rökpipsvamp visar sig tidigt om våren, gärna i samband med snösmältning, från mars till början av maj. Fruktkropparna utvecklas på fallna hasselgrenar som delvis ligger begravnade i marken.

Eftersom svampen har samma nyans som de fjolårslöv som ligger och förmultnar på marken, kan det vara mycket svårt att få syn på enstaka fruktkroppar. Men har du väl sett den första brukar det gå skapligt lätt att hitta ytterligare några exemplar.

I Västmanlands län får rökpipsvampen anses vara välinventerad. Mycket av arbetet har skett inom ramen för det åtgärdsprogram som har tagits fram för arten. Svam-

Rökpipsvampen gömmer sig lätt bland fjolårets löv.

pen är dock inte alldeles enkel att hitta, så det kan fortfarande finnas ytterligare någon lokal att upptäcka! Så, ut och leta!

Gullvalla naturreservat, väster om Sala, bjuder på en skog av hasselbuskar. Samtliga bilder är från ett besök den 3 mars 2020.

När du väl hittat den första rökpihvampen visar sig ofta flera.

Rökpihvampens fruktkroppar på död ved av hassel.

Strandskräppa ny för Västerås kommun

Av Bengt Stridh

Strandskräppa *Rumex maritimus*, Asköviken, 2019-09-23.

Inspirerad av Artportalens rapporter av grönskära *Bidens radiata* och strandskräppa *Rumex maritimus* tidigare under 2019 vid den välkända fågellokalen Hjälstaviken i Uppland gjorde Staffan Öström och jag ett andra besök till fågellokalen Asköviken, Västerås, kvällen den 23 september. Vi började vid Rastis och gick på den slagna strandängen mot fågeltornet på Tornudden. Det var mycket starr och gräs som gav en sluten och enahanda vegetation utan luckor med bar jord, vilket gjorde att skäror och strandskräppa lyste med sin frånvaro.

Omedelbart väster om fågeltornet på Tornudden kom vi till ett vattnigt, lite gungflyartad parti, som var betydligt intressantare. Blomvass, brunskära, dyveronika, hästsvans, korsandmat tillsammans

med andmat, kärrspira, missne, nickskära, sprängört, vattenblink, vattenmärke och ängsruta fanns bland arterna.

Solen närmade sig horisonten, så vi tänkte runda av. Såg genom buskarna en glimt av en liten lagun på andra sidan fågeltornet. Vi tar en snabbtitt där också, tyckte jag. Lagunen var fylld av gröna alger, så det verkade inte så lovande på håll. Nickskära fanns på stranden, nedsänkt korsandmat fanns i vattnet. Nästan omedelbart drogs blicken mot en gulaktig, cirka 1,5–2 decimeter hög planta på den grusiga stranden. JAA, strandskräppa! Mer än en planta blev det inte, men gott så.

Det var femte lokalen för strandskräppa i Västmanlands län. Den är, enligt Artportalen, tidigare funnen på tre lokaler vid Hjälmaren (1976 och 2013) och på en lokal vid

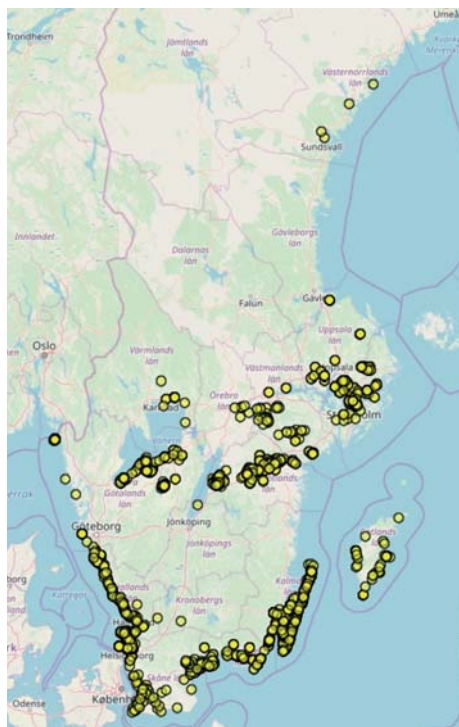
Malmön, Köping, 2001. Dessutom finns ett fynd angivet av Malmgren (1982) vid Hjälmaren 1956, i direkt anslutning till de båda lokalerna med fynd från 1976.

Strandskräppa har en lite märklig utbredning i Sverige. Förutom längs kusten finns den även i ett stråk från Stockholmstrakten mot sydväst till västkusten. Kanske ett resultat av spridning med hjälp av fåglar? Strandskräppa kan säkert finnas på flera lokaler i Västmanland, dä' ä' bar' ä' let'.

Referenser:

Artportalen. <https://artportalen.se/>
Malmgren, Ulf (1982). Västmanlands flora. Motala: Borgströms.

Strandskräppa i Västmanlands län, 1900–2020.
Artportalen 2020-03-03.

Artportalens rapporter av Strandskräppa i Sverige år 1900–2020. Karta uttagen 2020-03-03.

Plötsligt stod den där, strandskräppan. Det var en ensam planta, men förstås ändå väldigt uppskattad.

Gullpudrade möten med mild mystik

Av Lasse Gustavsson

Gullpudra *Chrysosplenium alternifolium* har fascinerat mig sedan jag började intressera mig för växter. Jag minns första gången jag såg den. Det måste ha varit omkring 1965 vid Röttleån i Gränna. Den lyste gult i fuktig gräsmark med säregna blommor. Vad var blomma och vad var blad? Vi hade en flora hemma, jag tror det var Ursings, och jag kom fram till att det var gullpudra.

Sedan dröjde det nästan 50 år innan jag såg den igen. Det var vid en utflykt med Floraväktarna till Gråtbron i Kolsva 2012. Vatten silade fram i en sluttning och där fanns grupper av gullpudra!

Så blev gullpudra utsedd till årets växt 2018 och jag gick igenom gamla observationer för Västerås i Artportalen. Lars-Olof Carlsson hade rapporterat den på ett par ställen norr om Västerås 2011, men det fanns också en notering i Artportalen från Malmgrens kartotek från ravin vid Forsby. Den borde följas upp.

Jag åkte ut till Forsby mellan Västerås och Skultuna och där fanns verkligen en ravin. Ordentliga branter mot en liten bäck, som jag kan föreställa mig under årtusenden av vårflooder säkert har varit betydligt stridare. Men nu porlade den fridfullt fram.

Lasse Gustavsson har, liksom August Strindberg och många andra, fascinerats av gullpudrans särart.

Fanns gullpudran kvar? Ravinen var svår att ta sig fram i, det fanns gott om döda almar och en del av dessa hade också fallit. Men en bit upp efter bäcken lyste det i gult i vätan. Där fanns gullpudran kvar. Synen från den stridare Röttleån (den rytande ån) kom tillbaka.

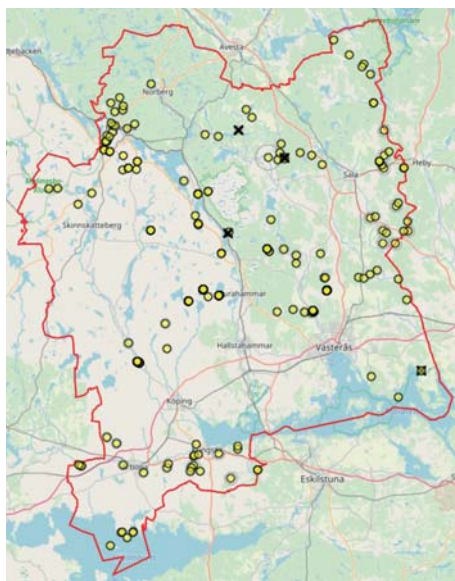
Längre upp efter Forsbybäcken fanns flera bestånd med blommor med gröngula stödblåd och små blommor med enbart foderblad vars färg beskrivits som gulockra. Jag tycker gullpudran ser på något sätt "mild" ut och kanske lite mystisk. Känslan av mystik delar jag med August Strindberg. Han skriver i Trefaldighetsnatten:

*Guldpuddran vid järnkällan
Kopparormen under silfverlind
Det är huldrans gåta!
Det är din och min!*

När jag sedan gick tillbaka från mina gullpudror upptäckte jag länets första knölsippor där bäcken går ner i vägtrumman under Skultunavägen. Men det var en bisak, gullpudran var det stora.

Lasse Gustavsson delar med sig av sina upplevelser av gullpudra.

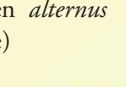

Artportalens rapporter av gullpudra *Chrysosplenium alternifolium* i Västmanlands län år 1900–2020. Karta uttagen 2020-03-02.

Gullpudra är en flerårig ört, som trivs på skuggig plats i mullrika, gärna fuktiga och översilade, marker. Blomningstiden är april–juni. Den har även kallats för mjältört, vilket förklaras av att avkok på växten har använts mot buksmäror.

Första delen av gullpudrans vetenskapliga släktnamn kommer av grekiska *chryso* som betyder guld. Ordet härrör i sin tur från semitiska språk. Även släktnamnets andra del, *splen-*, kommer från grekiskan och betyder mjälte.

Artnamnet är sammansatt av de latinska orden *alternus* (omväxlande) och *folium* (blad), vilket syftar på att växten har strödda blad.

Nordbräken

A close-up photograph of a large, vibrant green fern frond, likely a Northern Brake (Nordbräken), growing in a forest floor. The frond is highly detailed, showing numerous small, feathery pinnules. It is surrounded by a dense carpet of green moss, scattered brown pine needles, and dried, brown leaves, creating a textured and natural background.

A close-up photograph of a forest floor. The ground is covered with a dense layer of green moss and several bright green, feathery fern fronds. Interspersed among the green are numerous dry, brown leaves and thin, light-colored pine needles. The lighting is soft and even, highlighting the textures of the different plant life.

versus

lund- bräken

Av Bengt Stridh

Nordbräken *Dryopteris expansa* och lundbräken *Dryopteris dilatata* kan vara lite förbisedda ormbunkar i Västmanland. Dels kanske man går förbi dem som den betydligt vanligare skogsbräken, dels finns en förväxlingsrisk dem sinsemellan.

Båda arterna har mörk mittnerv på de fjäll som sitter långt ner på bladskaftet. Detta skiljer dem från skogsbräken, som har ljusa fjäll utan mörk mittnerv.

Ser man nordbräken och lundbräken sida vid sida som på en lokal på Ängsö är det en tydlig skillnad i färgnyans på bladen. Lundbräken är mörkt grön och nordbräken är ljusare gulgrön, se förra uppslaget.

Nedersta småbladets innersta nedåtriktade flik är ungefär av halva småbladets längd på nordbräken medan den är kortare på lundbräken, se nästa uppslag. Småflikarna har nedvikt kant på lundbräken vilket gör

Småflikarna på nordbräken är nästan plana. Ryssbo, 2016-10-15.

Lundbräkens småflikar har nedvikt kant. Det ger ett kuplikt utseende och bidrar till ett smalare intryck. Ryssbo, 2016-10-15.

Nordbräken fotograferad i Ryssbo, 2016-10-15.

Lundbräken fotograferad i Odelbo, 2016-10-13.

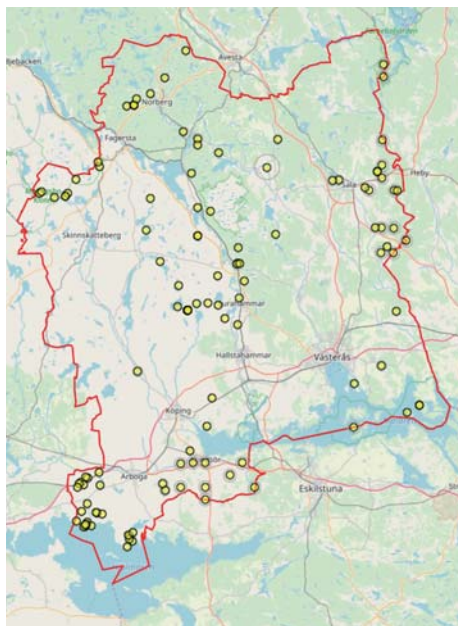
att småflikarna ser kupiga ut, medan småflikarna är nästan plana på nordbräken. Till skillnad från skogsbräken har både lund- och nordbräken glandler på bladen, vilket är en karaktär som kräver lupp.

Lars Woxberg, Staffan Öström och jag fann en planta av nordbräken på Björnön i Västerås den 5 oktober, den första på ön. Ett intryck var att småflikarna var smalare än på skogsbräken, kan vara ett resultat av de nedvikta kanterna, vilket gjorde att man reagerade på att det var något annorlunda.

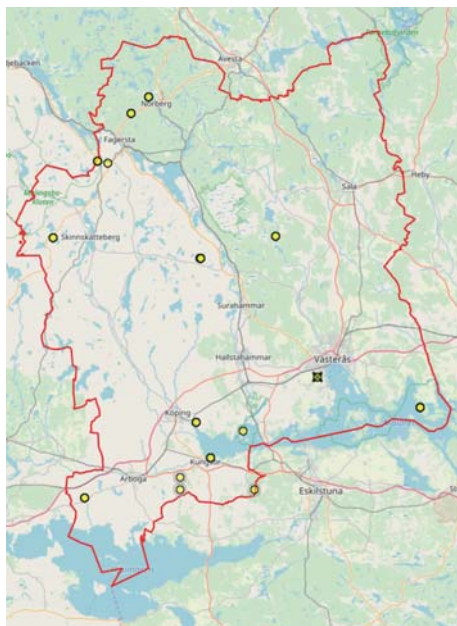
Lundbräken är en sydlig art i Sverige, den finns norrut till Gävletrakten. I vårt län är den glest spridd med fynd både i söder och i norr. Det borde gå att göra flera fynd av lundbräken i södra delarna av länet kan man tycka. Nordbräken är trots sitt namn påträffad i hela Sverige från längst i söder till längst i norr. Även i vårt län är nordbräken spridd över hela länet.

Etymologi:

Släktnamnet kommer från grekiskans *drys* för ek och *pteris* för ormbunke. Norbräkens artnamn *expansa* är latin och betyder utbredd, öppen. Lundbräkens artnamn *dilatata* är latin och betyder utvidgad.

Rapporterade fynd av nordbräken i Västmanlands län, 1900–2020. Artportalen 2020-03-03.

Rapporterade fynd av lundbräken i Västmanlands län, 1900–2020. Artportalen 2020-03-03.

Längden på det nedersta småbladets innersta nedåtriktade flik (A) hos nordbräken är ungefär av halva småbladets längd (B), medan den är kortare på lundbräken. Jämför med lundbräken på nästa sida. Björnön, 2019-09-29.

Det nedersta småbladets innersta nedåtriktade flik (A) är tydligt kortare än hälften av småbladets längd (B). Odelbo, 2016-10-13.

Både nordbräken och lundbräken har mörk mittnerve i bladskaftens nedre fjäll.
Nordbräken, Ryssbo, 2016-10-15.

Blåbär *Vaccinium myrtillus*.
Foto: Tina Nordberg

Bär eller frukt?

Alla bär är frukter, men alla frukter är inte bär. Enligt Nationalencyklopedin är bär *"i botanisk mening en avfallande, mångfröig frukt, som inte öppnar sig, och som har en köttig eller saftig fruktvägg. Fröna, 'kärnorna', har oftast en hård och motståndskraftig vägg."*

Således är frukterna hos exempelvis kråkbär, blåbär och lingon just bär. Definitionen till trots så finns det även enfröiga bär, såsom dadel och avokado.

Körsbär, fläderbär och slånbär är däremot inte bär, utan stenfrukter. Hallon, björnbär och hjortron är samlingar, fruktförband, av enfröiga, saftiga stenfrukter.

Smultronet är en samling frukter på en uppsvälld blomaxel, i detta fall med nötterna på utsidan. Ett sådant fruktförband kallas skenfrukt eller falsk frukt. Även nypon bildar skenfrukter, likaså äpplen och päron.

Allt detta i strikt botanisk mening. I vardagligt tal blir det annorlunda. Tur är kanske det.

Jan Petersson

Referens: Nationalencyklopedin, bär. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/bär> (hämtad 2020-04-11)

Ett urval av länets vilda bär och frukter

Av Tina Nordberg (urval, inledning, foto) & Jan Petersson (artbeskrivningar)

Många av oss har väl någon gång trätt upp en handfull solmogna smultron på ett timotejstrå. De smakfulla röda och söta smultronen frestar verkligen. Men hur många har stått framför en tibastbuske och beskådat de röda bären, eller snarare frukterna, och kanske tyckt att de också ser lockande ut? Det gäller att välja rätt i naturen, för allt är inte iögonfallande för att just människan ska lockas att äta.

Här och i kommande nummer av Blåsippan presenterar vi en del av vad naturen bjuder på i form av vilda växters frukter och bär. Vad har de använts till inom medicin och hur kan de komma till pass i köket? Några smakar man på bara en gång. Sådana otäckingar, där ibland tibast, får vänta till nästa Blåsippan, men det blir även fler av sådana som är ätliga.

Det finns många synonymer och lokala namn på bär och buskar. Flera av dem kan du läsa om här. Känner du till fler? Hör gärna av dig, så berättar vi om dem i nästa nummer.

Utbredningskartorna från Artportalen visar Västmanlands läns rapporterade fynd 1900–2020. Kartorna är uttagna 2020-04-11.

Hallon *Rubus idaeus* bjuder frukter fulla av smak.

Odon *Vaccinium uliginosum*. Bären är inte så starka i smaken, men är väldigt rika på C-vitamin.

Referenser

Här anges källor som frekvents använts till efterföljande sidors beskrivningar. Ytterligare källor anges i texterna.

Tryckta källor:

Corneliuson, Jens. 2000. *Växternas namn*. 2. uppl. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Hoffberg, C. F. 1792. *Anvisning til Växt-Rikets Kännedom*. 3:e uppl. Stockholm.

Linné, Carl von. 1986. *Svensk Flora*. Stockholm: Forum. (Originalalets titel: *Flora svecica*, utgiven av Lars Salvius, Stockholm, 1755)

Mabberley, D. J. 1987. *The Plant-Book*. Cambridge University Press.

Mossberg, Bo, och Stenberg, Lennart. 2018. *Nordens Flora*. Stockholm: Bonnier Fakta.

Nyman, C. F. 1867-1868. *Utkast till svenska växternas naturhistoria 1-2*. Örebro: Abr. Bohlin.

Retzius, A. J. 1806. *Försök til en Flora Oeconomica Sveciæ*. Lund.

Digitala källor:

Den virtuella floran, <http://linnaeus.nrm.se/flora/> (hämtad 2020-04-11)

Wikipedia, <http://sv.wikipedia.org/wiki/> (hämtad 2020-04-11)

Artportalen, <http://www.artportalen.se/> (hämtad 2020-04-11)

Blåbär

Vaccinium myrtillus

Familj: Ljungväxter *Ericaceae*

Blåbär är ett av våra mest uppskattade och plockade bär. Det betraktas också som ett väldigt nyttigt bär. Till glädje för alla bärplockare hör blåbär också till Sveriges vanligaste växter. Dess utbredning täcker hela landet, inklusive högt belägna fjällhedar. Blåbär är, med sin rika förekomst, en karaktärsväxt för Sveriges vanligaste skogstyp: blåbärsgranskogen.

Blåbär är omtyckt av de flesta och används till allt från sylt till saft, kräm och soppa. Därtill i alla möjliga bakverk, från muffins till pajer. Ja, endast fantasin sätter stopp när det gäller användningen av dessa delikata bär, som dessutom är rika på både mineraler och vitaminer, inte minst C-vitamin.

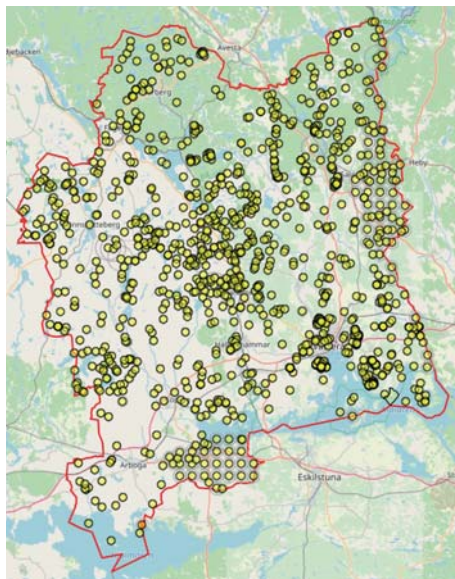
Förr fanns blåbär även att köpa på apotek, då under namnet *Bacca Myrtilli*, såsom medel mot feber. I Utkast till svenska växternas naturhistoria II berättar C. F. Nyman (1868) även om en mängd andra användningsområden, exempelvis för att bereda vin och brännvin. "De skola ock, efter olika behandlingsätt, färga blått, violett och rött". Nyman tillägger att för övrigt är "hela busken användbar såsom garvfämne vid läderberedning och bladen kunna, torkade, nyttjas som thé".

Även kvarlämnade i naturen är blåbären högt uppskattade, inte minst av hönsfåglar i skogar och fjäll.

En del blåbär saknar vaxhinnan och är därför mörkare och blankare. Dessa kallas ibland för skomakarbär, men det finns också andra mer lokala benämningar, såsom blankblåbär, glansbär, glasblåbär och herrskapsbär. I Ångermanland har de kallats häraslickebära/harslekbär/harsugenbär med förklaringen att det är harar som har slickat bären blanka. På liknande sätt har de kallats ormslektbär i Västerbotten. I folktron finns också andra förklaringar till de blanka bären, som att korna eller räven har "pissat på dem".

Etymologi: Släktnamnet går, via latin, tillbaka till forngrekiska *vakinthos*, som betyder hyacint. Detta som en följd av de blå hyacinternas färg. I senlatin har *vaccinium* fått betydelsen fått betydelsen blåa bär. Artnamnet kommer från latinet och syftar på likheten med en liten myrten. Det franska ordet för blåbär, *myrtille*, är känt i litteraturen sedan 1300-talet.

Synonymer och äldre namn: Slyngon/slynnon (Småland), slinnor/slinner (Västergötland), slundron (Halland), bölljon (Skåne).

Lingon

Vaccinium vitis-idaea

Familj: Ljungväxter *Ericaceae*

Lingon förekommer, precis som sin släkting blåbär, över hela landet. Bären är eftertraktade till både sylt och dricka, men kan också användas till gelé.

Den virtuella floran beskriver lingon som en av karaktärsväxterna i hållmarkstallskog. Det hindrar inte att lingon också återfinns i många fler marker, ofta magra och torra sådana. De läderartade bladen är vintergröna, så lingon ger marken en härlig grönska året runt.

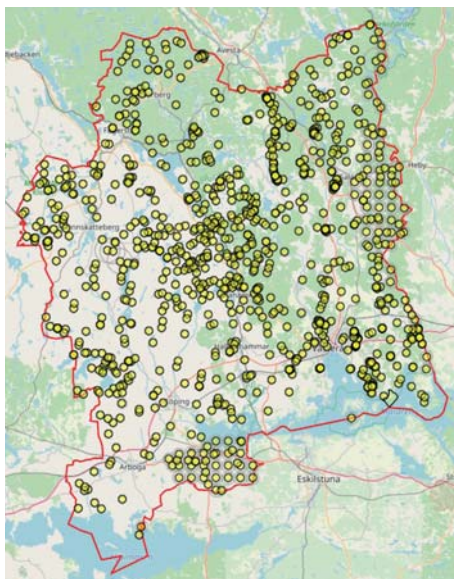
Längre tillbaka har det funnits lingon att köpa på apotek som febernedsättande medel, då under namnet *Baccæ vitis idææ*.

Bärens höga halt av bensoesyra ger en lång hållbarhet. "Förvarade såsom 'vatten-lingon' eller mos kunna de nästan hela året om begagnas alldeles som färska", skriver C.F. Nyman (1868) i Svenska växternas naturhistoria.

Även Försök til en Flora Oeconomica Sveciæ av A. J. Retzius (1806) berättar om de högt uppskattade röda bären: "Öfver hela Riket samlas de til hwarjehanda bruk i hushållen. Syltade Lingon är det allmännaste af Swenska syltsaker. De syltas dels i Socker, men mäst i Honung, en del tycka bäst om dem syltade i brun Sockersirap, som alt kommer under namn af Lingonmos, och nyttjas dels som sylt, dels som Sallat til Stekar."

Etymologi: Släktnamnet, se blåbär. Artnamnet är sammansatt av latinska ordet vitis för vinranka och berget Ida, antingen på Kreta eller i närheten av gamla Troja i Phrygien, Mindre Asien. Det svenska namnet tros ha kopplingar till ljung *Calluna vulgaris* och syfta på att de båda växterna ofta växer tillsammans.

Synonymer och äldre namn: Kröson/kröser/krösa, tytbär/tytsling/tytsling (västra Sverige), linbär/linnbär/limmbärlingbär (Norrland och Gotland).

Odon

Vaccinium uliginosum

Familj: Ljungväxter *Ericaceae*

Odon har, precis som blåbär, blådagga bär, men bjuder knappast samma smakupplevelse som sin mindre släkting. Bären är avlånga, trubbkantade, har färglös saft och fadd, vattmig smak.

Till skillnad från blåbär växer odon som en högre buske med gråbruna grenar. En annan skillnad är att odon har helbräddade, omvänt äggrunda blad med blågrön undersida.

”Bären likna Blåbär, men hafwa hwitt kött, fastare och mera wattenaktigt til smaken. De ätas begärligen af många, men hafwa den egen-skapen, at om de förtäras ömningt, blir ätaren gemenligen något yr, och en del få deraf hufwud-wärk”, skriver A. J. Retzius (1806) i *Försök til en Flora Oeconomica Sveciæ*.

Det finns källor som anger bären som ätliga, om än smaklösa. Andra anser att bären är giftiga. Enligt Den virtuella floran kan det eventuellt vara svampangripna bär som orsakar illamående eller yrsel. En kompletterande förklaring är bären skulle fungera som afrodisiakum. Av det skälet kan det ha ansetts extra viktigt att skydda barn från att äta av bären. Flera benämningar syftar på att bären, med sina parvisa placeringar, påminner om hundtestiklar.

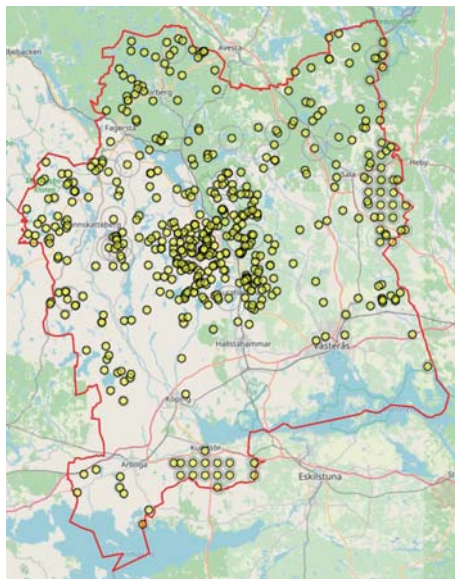
Inom folkmedicinen har odon använts som laxermedel, men kanske borde växten användas till mer än så. Exempelvis har bä-

ren har en mycket hög halt av C-vitamin, betydligt högre än blåbär. De ska också kunna ätas färska, torkas eller användas till saft, sylt eller gelé. Likaså till likör och vin. Unga blad uppges kunna ätas eller användas till te.

Odon trivs på fuktig, mager torvmark. Det gör den vanlig på myrar och många andra fuktiga marker över hela landet. Den är dock inte lika frekvent på kalkrika marker. Underarten fjällodon *spp. microphyllum* utmärker sig dels genom att vara betydligt mindre, dels genom att tvärtom föredra torr och kalkhaltig mark.

Etymologi: Släktnamnet, se blåbär. Artnamnet kommer av latinets *uligo*, som betyder fuktighet, sumpighet och syftar på växtplatsen. *Od-* i det svenska namnet har föreslagits vara besläktat med fornsvenskans *odher*, med betydelsen vild, galen. Samma förled finns i namnet på den mycket giftiga arten odört *Conium maculatum*.

Synonymer och äldre namn: Odens bär, uddbär, ögnabär, linnor (Halland), slinnon, ölbär (Hälsingland), öbär (Bohuslän), blåbär (Västergötland) snorbär, hundbär, galenbär, blåbuk/blåbukar (Småland), gorvålta (Dalsland), fyllebär, pungbär, utterbär/otterbera, blåbukar (Götaland och Närke), våmstöt/vamstöt (Jämtland), svålon (Uppland och Roslagen), böljön (Skåne, Blekinge och Småland), hundball/hundballa, hundballbär, hundkoddar, hundstask/hundstaska.

Kråkbär

Empetrum nigrum

Familj: Ljungväxter *Ericaceae*

Kråkbär, med underarterna sydkråkbär *ssp. nigrum* och nordkråkbär *ssp. hermaphroditum*, är spridd över hela landet. I Västmanland län förekommer båda, men i Artportalen finns ännu endast enstaka fynd av nordkråkbär rapporterade i Artportalen, då i länets nordligaste del.

Sydkråkbär växer på torr till fuktig mager mark, såsom hedar och tallmyrar. Nordkråkbär föredrar bland annat fjällmark, hedskogar, klippor, myrtyvur och havsstränder. Båda underarterna är vintergröna.

Sydkråkbär är vanligen tvåbyggare med han- och honblommor på skilda plantor. Nordkråkbär har, som underartnamnet beskriver, vanligen samkönade blommor. Det ger nordkråkbär kvarsittande ståndare vid bärens bas. Den virtuella floran anger att nordkråkbär har bredare och mer elliptiska blad, till skillnad från sydkråkbärs vanligen smala och parallellsidiga blad.

Kråkbär kan ätas färska, men också användas till sylt och saft. Precis som lingon

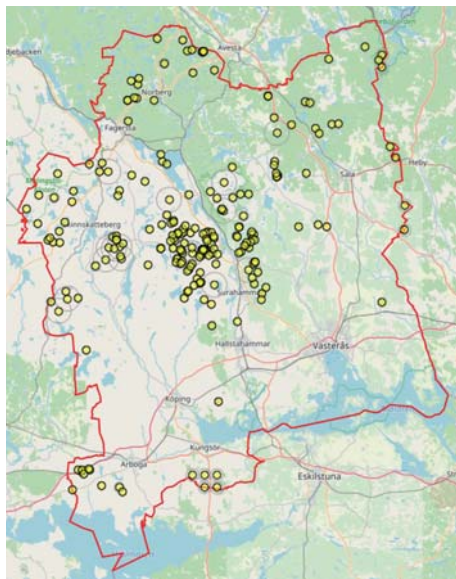
och tranbär kan bären plockas långt fram på hösten och även under snöfri vinter. Smaken beskrivs som lite sträv och syrlig. En frostknäpp gör gott för smakligheten, likaså att koka bären.

Kråkbär har varit väl använda i inom folkmedicinen, bland annat som urindrivande och laxerande medel. Likaså mot skörbjugg och för gurgling mot munsår. Te på omogna bär har använts för behandling av njursten, avkok på stjälkar har använts mot diarré.

I Försök till en Flora Oeconomica Sveciæ skriver A. J. Retzius (1806): "*Fattigt folk rifva wäl af den, hwar den växer något frodigt, för at gagna den til bränsle, och barn äta understundom bären, som i början wälla någon yra med hufvudwärk, och det är all den nytta man gör sig af busken i Sverige.*"

Etymologi: Släktnamnet är ett uttryck för bland annat nordliga och arktiska zoner. Det kommer från grekiska *empetros*, i betydelsen "växer på berg" (*en, em* = på, i; *petra* = klippa). Också artnamnet är latin och betyder svart/mörk, vilket syftar på bärens färg.

Synonymer och äldre namn: Kråkris, kräkling (Västergötland), lopperis (Skåne), skräken (Jämtland).

Fläder

Sambucus nigra

Familj: Desmeknoppsväxter *Adoxaceae*

Vad är godare att svalka sig med en varm som-
mardag än saft gjord på fläders aromatiska
blommor och frukter? Första chansen är att
plocka de stora, vida blomklasarna, andra
chansen kommer då frukterna mognat och
blivit svarta. Det gäller dock att skilja fläder

från druvfläder *Sambuca racemosa* och som-
marfläder *Sambuca ebulus*, som båda
är giftiga.

Fläder trivs på
frisk och närings-
rik mark, ofta vid
lövdungar, snår
och jämte åar. Vanli-
gen är flädern en buske,

men den kan också växa till ett träd med upp
till fem meters höjd. Den är vanligast i södra
Sverige, men finns även långt upp i landet.

Fläder räknas som ursprunglig i Sverige,
men den har även odlats sedan länge.

Förutom till saft används fläder som
prydnadsbuske. Flädermarg har använts vid
framställning av preparat för mikroskope-
ring. Den virtuella floran berättar även att
kulor av flädermarg har använts vid skol-
experiment med statisk elektricitet.

En och annan fläder är nog inte så dumt
att ha inpå knuten, då den ansetts hysa Hylle-
mor eller Hyllfrun – gårdens skyddsande. Att
sova under fläderbusken skulle dock undvikas
eftersom fläders starka doft ansetts framkalla
älvblåst, bestående av huvudvärk och åtföl-
jande nässelutslag. Kanske gäller det att när-
ma sig busken från rätt håll, för enligt Linné
är trädets skugga skadlig för människor.

Fläder har även använts som läkeväxt,
exempelvis har blommor använts som svett-
medel. Även frukter, blad och innerbark har
använts som naturmedicin.

”Uppå ett gammalt gods, ett arv av gamla
fäder, en skinn torr grevlig änka satt, var skral,
drack ständigt te av fläder och hade ben som
spådde väder, och leddes merendel besatt.”
Ur *Porträtterne* av Anna Maria Lenngren
(1796).

Etymologi: Det vetenskapliga släktnamnet är latin för fläder.
Även artnamnet är latin och syftar på de svarta frukterna.
Fläders äldre namn hyll anses, enligt Den virtuella floran,
komma av isländskans *hol* med betydelsen hål, syftande på
de unga grenarnas ihållighet.

Synonymer och äldre namn: Hyll (Skåne), vanlig fläder, äkta
fläder, fulbom (Gotland).

Smultron

Fragaria vesca

Familj: Rosväxter *Rosaceae*

"Ulla! min Ulla! säj får jag dig bjuda rödaste smultron i mjölk och vin. Eller ur sumpen en sprittande ruda, eller från källan en vattenterrin?" Så omsjungs smultron i Fredmans epistlar N:o 71 av Carl Michael Bellman (1790).

Smultron har gott om beundrare, på goda grunder. För många är det just dessa frukter som bäst fångar smaken av sommar. Turligt nog är smultron vanlig i hagar, ängar, hyggen, skogsbryn, vägrenar med mera över i stort sett hela landet. Undantaget är fjälltrakterna, där växten är mer sällsynt.

Växtens egentliga frukter är de små nötter som sitter på utsidan av smultronet, som är en så kallad skenfrukt.

Växtens späda blad har, enligt Den virtuella floran, använts som surrogat för te. Smultron omnämns också i tidiga läkarböcker, då som medel mot bland annat gikt, reumatism och binnikemask. Carl von Linné (1755/1986) berättar också att smultron löser upp tandsten utan att fräta och är välgörande vid svinrot. *"... ej ens förtärda i stora mängder vållar de någon skada och de är därför den främsta medicinen mot stenplågor och podager (gikt i fötterna/ portvinstå)."*

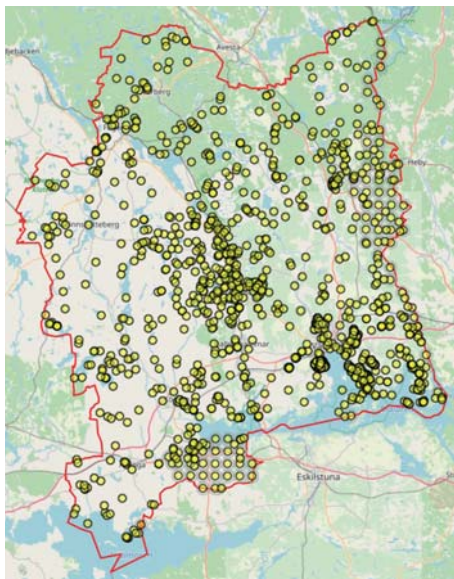

Så här skriver C.F. Nyman i Utkast till svenska växternas naturhistoria II (1868):

"Smultron äro, såsom bekant, behagligt syrliga, både vällyktande och välsmakande (aromatiska), de läckraste bland våra vanliga vilda 'bärsorter'. De äro också helsosamma, nemligen lösande, kylande och antiseptiska (endast undantagsvis och individuellt kunna de orsaka knip och nässelartadt utslag)."

Etymologi: Släktnamnet är latin för smultronbär. Artnamnet är latin och betyder ätbar, njutbar.

Synonymer och äldre namn: Skogssmultron, jordbär (Småland), jolebär (Dalsland), rödbär (Gotland), snytterbär (Hälsingland), backbär (Bohuslän), hättbär (Västergötland).

Hallon

Rubus idaeus

Familj: Rosväxter *Rosaceae*

Det är nog få frukter som rymmer lika mycket smak som ett riktigt solmoget hallon. Inte så konstigt att hallon röner stor uppskattning både färska, i bakverk och inte minst i saft och sylt.

Utbredningen täcker i stort sett hela landet, men hallon är dock sällsynt på Gotland. Växten trivs

på öppen, frisk, gärna stenig och kväverik mark. Den är snabb med att breda ut sig på hyggen och utmed banvallar och vägrenar.

Uppenbart har hallonen många användningsområden, både idag och historiskt. C.F. Nyman skildrar i Svenska växternas naturhistoria (1868) att frukterna även använts till gelé och sirap, likaså vin, ättika, mjöd och öl. Frukterna kommer väl till pass även vid tillverkning av likör.

Nyman citerar också Johan Palmbergs Svenska Örtekrantz: "*Utaf thes frucht eller bär beredes en syrup, hvilken, att stärkia hjertat och spiritus vitales, vidt öfvergår perlor, guld och ädla stenar.*" Alltså ansågs hallon betydligt mer effektivt mot hjärtakompor än exempelvis krossade pärlor, vilket användes på 1700-talet.

Hallonblad kan användas till te och har tidigare använts inom farmakologin, då under namnet *Rubi idaei Folia*. De har bland annat använts till svårläkta sår och för att motverka svalginflammation. Te av bladen

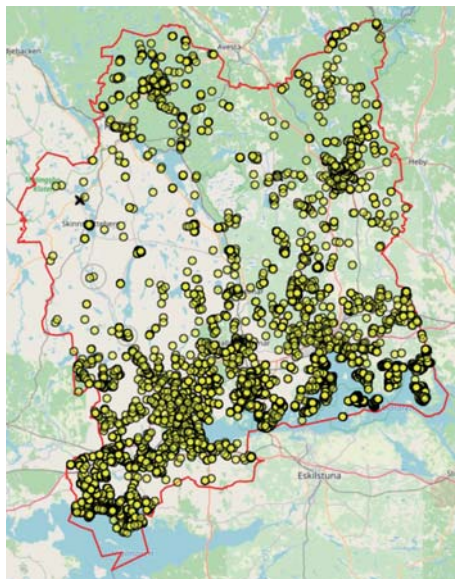
anses stoppande, medan frukterna uppges ha en mild laxerande effekt. Hallon har även använts för att minska behovet av smärtstillande medel under förlossningar.

Vi är knappast ensamma om att gilla hallon. I tider av stora rådjursstammar kan det bli en påtaglig skattning av växten. Carl von Linné (1755/1986) refererar till Johan Otto Hagströms *Jemtlands oekonomiska beskrifning* (1751), som berättar att även killingar älskar de färska bladen.

Så kallad hallonmask är i själva verket larver till den lilla bruna skalbaggen hallonängar *Byturus tomentosus*, som lägger sina ägg i hallonens knoppar. Den mindre nogräknade resonerar obekymrat att det är hallon i dem också.

Etymologi: Släktnamnet kommer av *rubus*, som är latin för björnbär. Försök till härledning leder till *rumpere*, ett latinskt verb för att slita sönder. I Växternas namn framför Jens Corneliuson (2000) rimligheten i att släktnamnet "*trots många påståenden om motsatsen*" kommer av det latinska adjektivet *rubus*, som betyder röd. Detta ska då syfta till att många av släktets arter har "*röda bär och rödanlupna grenar*".

Synonymer och äldre namn: Skogshallon, hallbär, hållbär, åkerbär (Småland), brinkbär/bringbär (Bohuslän), ullbär (Västergötland), fallbär (Dalarna och Hälsingland), brambär (Medelpad och Västerbotten), brombär, brännbär (Jämtland), hinnbär/hingbär (Skåne).

Blåhallon

Rubus caesius

Familj: Rosväxter *Rosaceae*

Blåhallon, eller salmbär som växten kallas på Gotland, trivs på kalkhaltig, näringsrik och lite halvskuggig mark. Den är vanlig utmed Sydsveriges kuster, men förekommer även i inlandet, däribland omkring Mälaren och Hjälmaren.

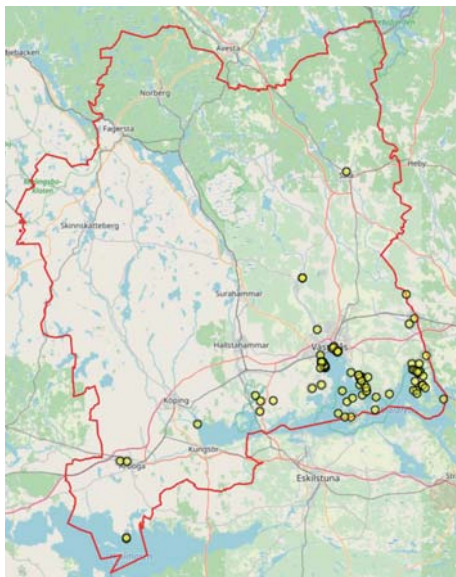
Jämfört med hallon och björnbär är blåhallon mer lågväxt och blir vanligen 30–60 centimeter hög. De krypande stammarna är rödaktiga och blådagliga. Även de blådagliga frukterna är i grunden svarta.

Många ser blåhallon som exklusiva och väldigt delikata. Detta till trots har blåhallon tidigare inte ansetts nå samma kulinariska höjder som hallon och björnbär, men det var då det. Så här skriver C. Quensel i Svensk Botanik IV av J. W. Palmstruch (1805):

"Hvad smaken angår, är den i de flestas tycke icke så angenäm som den af Hallon och Björnbär, men visserligen icke obehaglig, och kan med fördel insyltas och äfven ätas färsk, med vin, eller mjölk, grädda och socker; äfven som den kan läggas på vin att ge det en ovanlig smak och färg. Buskarne gifva sällan ymnig frukt, dels emedan få frukter finnas på hvar stånd, dels emedan småbären på hvar frukt ej äro många."

Etymologi: Släktnamnet, se hallon. Artnamnet är latin och betyder blågrå.

Synonymer och äldre namn: Salmbär/psalmbär (Gotland) björnhallon/björnhallon (Östergötland och Småland), skottluva (Bohuslän), kalvhjortron (Uppland), käringbär (Västergötland), åkerhallon, åkerreva, åkerbär/käringtarmar (Skåne).

Hjortron

Rubus chamaemorus

Familj: Rosväxter *Rosaceae*

Hjortron är myrarnas gula guld! Sylt eller rå-rörd mylta av hjortron anses av många vara i en klass för sig. Det naturligt höga innehållet av bensoesyra bidrar till en lång hållbarhet. Hjortron kan även användas till likör.

Växten vill ha det fuktigt och näringsfattigt, så mossar och myrar med torv och vitmossa passar utmärkt. Den förekommer också vid fattigkärr, rishedar och tallmossar, likaså vid sjökanter. Hjortron finns över i stort sett hela landet, vanligast i norr, mer sällsynt i Sveriges allra sydligaste delar.

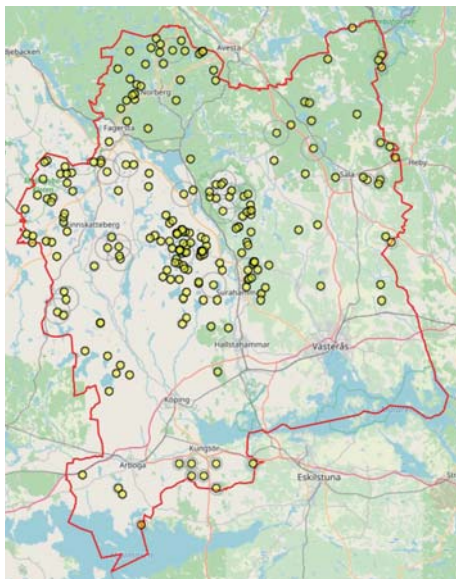
Hjortronblommorna är känsliga för frost, men om sådan uteblir kan det bli ett riktigt hjortronår. Först är frukterna hårda och röda. När de mognar blir de riktigt guldgula och saftiga. När frukten är helt mogen viker sig foderbladen nedåt.

I Flora Lapponica (1737) ger Carl von Linné en tydlig bild av hjortronens popularitet: ”Gossar och äfven andra äro mycket förtjusta i bären. Från Västerbotten sändes årligen en ofantlig mängd syltade hjortron till Stockholm att användas såsom sallat.”

Hjortron har, enligt Hoffberg (1792), ansetts vara verkningsfulla vid bland annat feber, skörbjugg och lungsot. Likaså har hjortron tillskrivits egenskapen att kunna ”kyla och rena blodet”.

Etymologi: Släktnamnet, se hallon. Artnamnet är bildat av latinets *chamae* och grekiskans *khamai*, som betyder liten storlek eller ett marknära växtsätt, i kombination med latinets *morus*, som betyder mulbär.

Synonymer och äldre namn: Multebär, myrbär, snåterblomma, snåttor/snottor, solbär, myrbär (Dalarna), hjorter/snotter (Västerbotten) jalbär (Hälsingland), molter (Dalsland).

Stenbär

Rubus saxatilis

Familj: Rosväxter *Rosaceae*

Stenbär är lätt att förbise, men den som stannar upp och njuter av de klarröda friska och lite syrliga frukterna blir rikligt belönad, trots de stora kärnorna som man får på köpet. Även om stenbär inte är så stor i smaken och stenen upplevs som större än fruktköttet är det i alla fall sommar när man stoppar en näve av dem i munnen.

Kanske är det just kärnorna som har gett stenbär sitt namn, men det finns också källor som hänvisar till den ofta steniga växtplatsen. Stenbär trivs nämligen på halvskuggig, gärna stenig, moränmark, där den sprider sig effektivt med meterlånga utlöpare. Örten förekommer över hela landet.

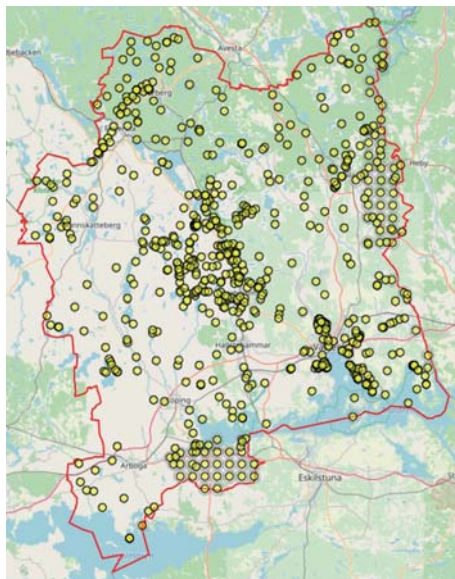
Stenbär kan hybridisera med åkerbär *Rubus arcticus* och kallas då bäverbär *Rubus arcticus* × *saxatilis*.

"De mogna 'bären' äro icke obehagligt syrliga och skulle kunna användas till sylt o.d. om man ville göra sig besvär att samla dem; också till vin."

Ur Utkast till svenska växternas naturhistoria II av C. F. Nyman (1868).

Etymologi: Släktnamnet, se hallon. Artnamnet kommer från latinets *saxum*, som betyder klippa, häll, stenblock.

Synonymer och äldre namn: Stenhallon, jungfrubär (Västmanland), stenhallonört, krasbär/klasbär (Roslagen), kodden/klasen (Småland/käringbär (Hälsingland), kobär (Skåne), Jungfru Marie bär, majbär, tagbär (Västerbotten), tagbär (Bohuslän).

Rapportera pilblad

Av Bengt Stridh

Tillbakagången för pilblad *Sagittaria sagittifolia* gör att den klassades som NT (nära hotad) i 2015 års rödlista. Båtbygget, 2017-10-07.

När Staffan Öström och jag gjorde en eftermiddagsutflykt den 27 september 2019 till Färjkajen och Lögarängens småbåtshamn i

Västerås fann vi bland annat en ny lokal för pilblad *Sagittaria sagittifolia*. Det var tre blad som stack upp långt ovanför vattnet vid en

Pilblads typiska blad. Färjkajen, Västerås, 2019-09-27.

Flytblad av pilblad. Dyudden, Gäddeholm, 2017-08-10.

brygga, kanske var det bara en planta. Den är då lätt att känna igen. Ibland ser man också blad som flyter på vattenytan och det är då inte lika självklart att det är pilblad man ser. Ibland ser man även de vita tretaliga blommorna och lite senare på sommaren de runda fruktsamlingarna.

I 2015 års rödlista blev pilblad klassad som nära hotad (NT) baserat på dess tillbakagång. När det gäller hot skriver Art-databankens artfakta:

*”Det är inte fastlagt vad som har orsakat tillbakagången hos pilblad. Troliga orsaker är minskad hävd av stränder och minskade naturliga vattenståndsfuktuationer. Avsaknad av dessa störningar leder till att mer högvuxna gräs som vass *Phragmites australis* och jättegröe *Glyceria maxima* tar över. Sänkning eller utdikning av grunda sjöar har sannolikt också bidragit till artens tillbakagång.”*

Blommande pilblad med runda fruktsamlingar i vattnet. 2011-08-05.

Pilblad växer i grunt vatten vid stränder. Bryggor är bra hjälpmedel för att leta efter den, dels kommer man en bit ut i vattnet, dels finns där öppet vatten som pilblad gillar.

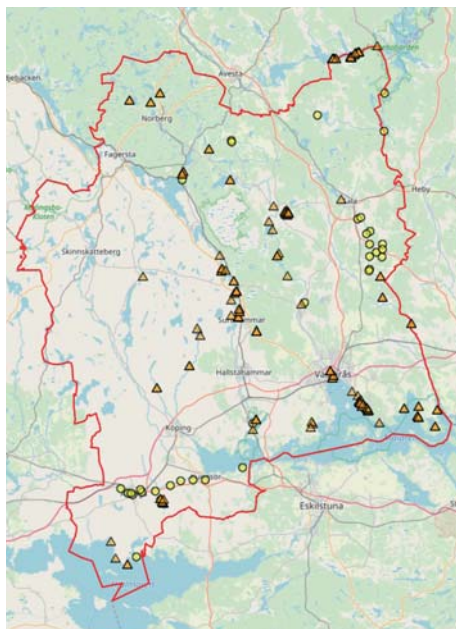
Pilblad finns säkert på flera platser i Västmanland än vad Artportalens fyndkarta visar, speciellt gäller det vid Mälaren. Lägg gärna in dina fynd av pilblad i Artportalen.

Referenser:

ArtDatabanken 2015. Rödlistade arter i Sverige 2015.

ArtDatabanken SLU, Uppsala

Artportalen, pilblad, <https://artportalen.se/>

Fynd av pilblad i Västmanlands län, som är inlagda i Artportalen. Orange trianglar anger fynd från och med 2010. De gula prickarna är fynd före 2010. Kartuttag 2020-03-03.

Håll utkik efter toppfrossört

Av Bengt Stridh

I september 2019 hade jag en ”nära toppfrossört”-upplevelse vid Färjkajen, Västerås. Där såg jag en planta som vid en första anblick, med blommorna samlade i toppen, såg ut som toppfrossört *Scutellaria hastifolia* istället för den vanliga strandväxten frossört *Scutellaria galericulata*. Men bladformen stämde inte. Den ska vara brett trekantig med spjutlik bas på toppfrossört. Dessutom var blomfodret bara hårigt istället för glandelhårigt som på toppfrossört.

Toppfrossört gäller oss och i Artportalen finns inga nutida fynd i Västmanlands län eller landskap. Enligt Västmanlands flora (Malmgren, 1982) fanns då 17 kända fynd genom tiderna i landskapet Västmanland, varav 13 på Mälarsjöarna relativt nära Västerås,

tre på angränsande fastlandsstränder och ett vid Sagån. Det senaste fyndet gjordes 1974 av Lars Kers på Stengrundet. De näst senaste observationerna är enligt floran av Bertil Walldén 1960 vid Gångholmarna och Rundskär. Det gör 46 år sedan toppfrossört senast sågs i länet.

Vid två utflykter den 3-4 augusti 2011 besökte jag öarna Stengrundet och Rundskär i den västra delen av Ridöarkipelagen för att leta efter toppfrossört. Öarna är små, inte mer än ungefär 200 meter i diameter. Vid besöken gick jag runt stränderna på båda öarna utan att hitta något annat än frossört.

Det var kanske lite fel taktik att strikt följa stränderna. Enligt tips från Ulla-Britt Andersson och Anders Jacobson i vår Face-

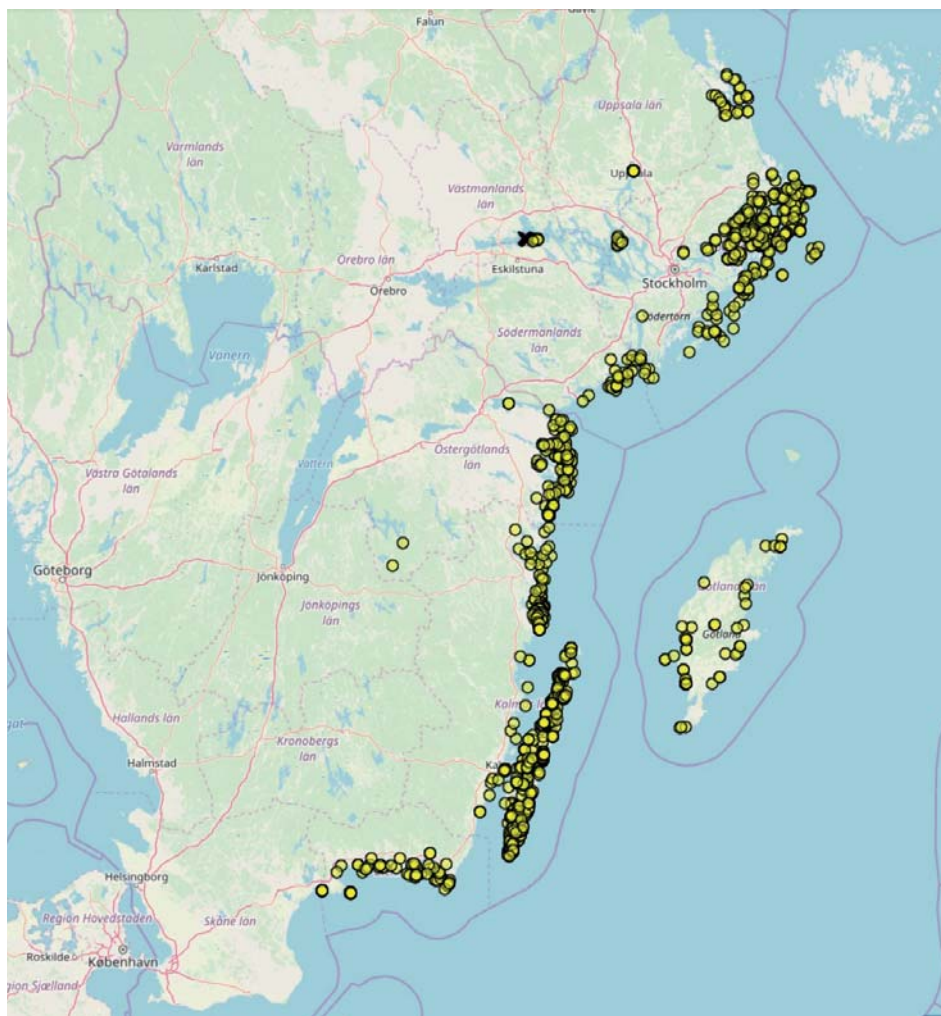
Spänningen steg då den här frossörten uppenbarade sig vid Färjkajen, Västerås, den 26 september 2019. Vid en första anblick kunde den misstänkas för att vara toppfrossört, men en sådan återupptäckt för länet låter tydligen vänta på sig.

book-grupp ”Vilda växter i Västmanland” växer toppfrossört mindre fuktigt än frossört. Då den påträffats på små Mäläröar under inventeringen för Upplands flora har den inte växt i vattnet utan en bit upp på land.

Finns toppfrossört kvar i Västmanland? Ja, nog borde den finnas på någon av de många hundra Mäläröarna i länet. Det finns cirka 250 öar i Ängsöarkipelagen och cirka

160 öar i Ridö-Sundbyholmsarkipelagen, varav en del i Sörmland län, samt en hel del öar även längre åt väster. Det krävs ett gediget arbete att gå igenom alla dessa öar och det känns lite som att leta efter en nål i en höstack. Men vi håller tummarna att vi en vacker dag återigen finner toppfrossört på någon av Mäläröarna!

Referens: Malmgren, Ulf (1982). *Västmanlands flora*. Motala: Borgströms.

Artportalens rapporter av toppfrossört *Scutellaria hastifolia* i Sverige år 1900–2020. Rapporterna visar på en tydligt östlig utbredning. Karta uttagen 2020-03-02.

Svart vårskål bjöd på överraskning

Av Tina Nordberg

Jag hittade en trevlig liten svamp häromdagen. Egentligen var jag ute och letade efter en av mina favoriter, nämligen kameleontskål *Caloscypha fulgens*, men den syntes inte

Svart vårskål *Pseudoplectania nigrella*. Orsta, Kolsva, 2020-03-25.

till. På hemvägen sprang jag på en ansemlig samling av små svarta skålsvampar. Jag räknade till 44 fruktkroppar, sedan tröt orken och det började skymma. Det handlar inte om någonting att lägga i stekpannan, utan en av många ”nördsvampar”.

Det är den ganska vanliga, svart vårskål *Pseudoplectania nigrella*, som finns i nästan hela landet, det gäller bara att få syn på den. Svampen är så gott som svart eller brunsvart. Oftast är utsidan ljusare än hymeniet (insidan). Som namnet säger är den skålformad, saknar fot och är sammetsliknande på utsidan.

Svampen hittas på marken i mossiga granskogar och även på mossiga stenblock. Den dyker vanligtvis upp tidigt på våren, men som klimatet är nu kan man hitta den redan i januari. Hursomhelst, man blir alltid glad när det börjar röra på sig i markerna om våren.

Nu är den här – Rödlistan 2020

I april presenterade SLU ArtDatabanken 2020 års rödlista. I Västmanlands län har tillkommit en del kärlväxtarter på rödlistan, medan några också har tagits bort från rödlistan. Borttagningar behöver inte betyda att de har blivit vanligare, utan kan bero på att de inte längre har samma nedåtgående trend.

Av de nya rödlistade arterna i länet är flotagräs *Sparganium gramineum* klassad som sårbar (VU). Följande nya rödlistade arter i länet är klassade som NT (Nära hotade): vårstarr *Carex caryophyllea*, backstarr *Carex ericetorum*, klofibbla *Crepis tectorum*, vippärt *Lathyrus niger*, flentimotej *Phleum phleoides*, brunag *Rhynchospora fusca*, vattenfräne *Rorippa amphibia*, svinrot *Scorzonera humilis*, krusfrö *Selinum carvifolia*, säfferot

Seseli libanotis, backruta *Thalictrum simplex*, gullklöver *Trifolium aureum* och axveronika *Veronica spicata*.

Från rödlistan försvinner grönskära *Bidens radiata*, fyrling *Crassula aquatica*, blek jordrök *Fumaria vaillantii*, ävjebrodd *Limosella aquatica*, stenfrö *Lithospermum officinale*, gråmalva *Malva thuringiaca* och backsmörblomma *Ranunculus polyanthemus* bland de arter som finns i länet.

Rödlistan uppdateras vart femte år. Den används i nationellt naturvårds- och planeringsarbete. Rödlistan används även i vår och andra föreningsars verksamhet. Exempelvis beaktas den vid urval av floraväxtarterer.

Bengt Stridh

FOTOsyntesen

Här kan du dela med dig av dina bilder som har med botanik och naturupplevelser att göra! Skriv vad bilden föreställer samt var och när den är fotograferad. Genom att skicka in bilden godkänner

du att BFIV får publicera den i Blåsippan samt på föreningens webbplats och Facebooksida. Du får förstås gärna skicka flera bilder. Skicka i högupplöst originalformat till: blasippan@yahoo.com

Hattlav *Baeomyces rufus*. Meråker, Arboga, 2020-01-19. Foto: Tina Nordberg

Lingon *Vaccinium vitis-idaea* bland fönsterlav *Cladonia stellaris*. Stengårdets naturreservat, 2019-09-28. Foto: Jan Petersson

Kluringen

Vilken vanlig växt sitter den rödsköldade asbaggen *Oiceoptoma thoracicum* på? Klura ut vilken växt det handlar om. Ett litet men välment pris kommer att utlottas bland alla rätta svar.

Ring eller mejla svaret senast den 1 oktober till Tina Nordberg, tina_nordberg@hotmail.com, 070-303 16 10.

Foto: Tina Nordberg

Lyckades du klura ut förra numrets utmaning? Bilden visar blommande harsyra *Oxalis acetosella*.

Som släktnamnet antyder är växten sur och innehåller oxalsyra. Artnamnet betyder sur eller bitter. Här stämmer sur bäst, för harsyran är känd för sina friskt välsmakande blad. Harsyra blommar vanligen från april och in i juni.

I dragningen bland de rätta svaren blev Boel Bissmarck vinnare. Grattis! Du får ditt pris vid någon av våra kommande aktiviteter.

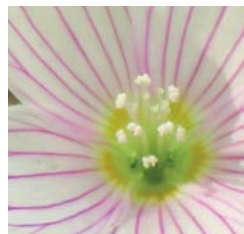

Foto: Tina Nordberg

Vad vill du läsa om i nästa Blåsippan?

Hör av dig till
Blåsippans redaktion:

blasippan@yahoo.com

Jan Petersson
070-687 65 31

Tina Nordberg
070-303 16 10

Nästa Blåsippan kommer ut hösten 2020. Manusstopp 15 september.

Föreningen för dig med intresse för botanik i Västmanlands län

Vårt syfte är att främja utbytet av erfarenheter och kunskaper mellan medlemmarna, öka intresset för och kunskapen om botanik i Västmanlands län, verka för skydd och vård av hotade arter och växtmiljöer samt inventera länets växter och svampar. Det gör vi genom kurser, utflykter, inventeringar och föredrag. Välkommen!

Medlemsavgift 2020

Medlemskap i föreningen erhålles genom att betala medlemsavgiften som är 150 kronor per person och 200 kronor för hel familj på bankgiro 308–6865. Om du betalar med inbetalningskort meddela också ditt namn och din e-postadress på inbetalningskortet.

Ny e-postadress?

Glöm inte att skicka din nya e-postadress till vår kassör Kenneth Nordberg, e-post: pkenneth.nordberg@gmail.com

Vi mejlar inbjudningar, påminnelser med mera under året.

Webbplats: www.bfiv.se

Vi ses även på Facebook!

Sök på Vilda växter i Västmanland och gå med i gruppen.

Styrelse vald 2019

Bengt Stridh, ordförande
Gäddholm 73, 725 97 Västerås
070–532 30 67, stridh.bengt@telia.com

Tina Nordberg, vice ordförande
Våsjö skola, 731 13 Kolsva
070–303 16 10,
tina_nordberg@hotmail.com

Jan Petersson, sekreterare
Stora Lövsås 112, 736 91 Kungsör
070–687 65 31, jan@contentera.se

Kenneth Nordberg, kassör
Våsjö skola, 731 13 Kolsva
073–934 82 85,
pkenneth.nordberg@gmail.com

Bo Eriksson, Västerfärnebo
0224–74 01 12, 070–510 57 21,
fagelbo45@gmail.com

Einar Marklund, Surahammar
073–783 68 40,
einar.marklund@bredband.net

Tommy Abrahamsson, Västerfärnebo,
073-04 50 918, matsers@live.se

Valberedning:

Seppo Ormiskangas, sammankallande
Ängelsberg, 0223–302 16

Hans Klinga, Köping, 0221–214 55

Revisor: Lars Gustavsson

Revisorssuppleant: Arne Persson

Återkommande citerade källor i Blåsippans artiklar

Utbredningskartor:

Artportalen, <http://www.artportalen.se/>

Artkaraktärer och växtplats:

Mossberg, Bo, och Stenberg, Lennart. 2018. *Nordens Flora*. Stockholm: Bonnier Fakta.

Etymologi och användning: Corneliussen, Jens. 2000. *Växternas namn*. 2. uppl. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Linné, Carl von. 1986. *Svensk Flora*. Stockholm: Forum.

(Originallets titel: *Flora svecica*, utgiven av Lars Salvius, Stockholm, 1755)

Den virtuella floran, <http://linnaeus.nrm.se/flora/>

Wikipedia, <http://sv.wikipedia.org/wiki/>

Harsyra. 2019-04-21. Foto: Tina Nordberg.

